

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA`LIMI VAZIRLIGI

**ABDULLA QODIRIY NOMLI JIZZAX DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI**

PEDAGOGIKA-PSIXOLOGIYA FAKULTETI

PEDAGOGIKA- PSIXOLOGIYA KAFEDRASI

“Himoya qilishga ruxsat beraman”
Pedagogika-psixologiya fakulteti
dekani
_____prof. X.A.Meliev
“ ____ ” _____ 2013 y.

51408000 – Pedagogika – psixologiya yo`nalishi bo`yicha bakalavr
darajasini olish uchun

“Uzluksiz ta’lim jarayonida pedagog faoliyatining o’rni ”
mavzusida bajarilgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Bajaruvchi: Hamrayeva Aziza Farhodovna.

Ilmiy rahbar: p.f.n. A.Meliboyev

Ishni himoyaga tavsiya etaman: p.f.n. A.Meliboyev _____
(ilmiy rahbar ismi va sharifi) (imzo)

Pedagogika - psixologiya kafedrasi
(Qaror № _____, _____ 2013 y)
himoyaga tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri: v/b Qodirova M.Q.
(Ismi va sharifi)

_____
(imzo)

Jizzax – 2013

MUNDARIJA

KIRISH.....

I BOB. UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK FAOLIYATNING METODOLOGIK ASOSLARI

1.1. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" pedagog faoliyatining nazariy asosi sifatida.....

1.2. Uzluksiz ta`lim jarayonida g'arb va sharqona ta`lim-tarbiya vosita va metodlarida pedagogik faoliyatning ilmiy-nazariy ahamiyati .....

Birinchi bob bo`yicha xulosalar.....

II - BOB. UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK FAOLIYATNING MAZMUN VA MOHIYATI

2.1. Uzluksiz ta`lim jarayonida pedagogik faoliyatning usullari.....

2.2. Uzluksiz ta`lim jarayonida o`qituvchining pedagogik mahorati va texnikasi - umumiy pedagogik faoliyat yig'indisi sifatida .....

2.3. Uzluksiz ta`lim jarayonida o`qituvchi faoliyatining muloqot madaniyati va uning tashqi qiyofasining amaliy ahamiyati .....

Ikkinchi bob bo`yicha xulosalar.....

TAJRIBA - SINOV NATIJALARI .....

UMUMIY XULOSA VA TAKLIFLAR .....

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI .....

ILOVALAR .....

KIRISH

“Bugungi zamon talabi, ertangikelajagimizning tashvishlari bizdan xalq ta’limi tizimini isloh qilish zarurligini taqozo etmoqda”

I.A. KARIMOV

Tadqiqotning dolzarbligi. Istiqlool barcha sohalarda bo’lgani kabi xalq ta’lim sohasida ham buyuk burulishlar qildi. Endilikda milliy pedagogikamiz jadal sur’atlarda taraqqiy etayotir. Ota-bobolarimiz azal-azaldan bola tarbiyasiga alohida e’tibor qaratganlar. Al-Buhoriy, At-Termiziy, Beruniy, Az-Zamaxshariy, Navoiy, Bobur, Ogohiy, Abdulla Avloniy singari ulug’ olimi adiblar, fozilu fuzolalar ta’lim-tarbiya borasida ko’p asarlar bitganlar. Ular ta’limdagi milliy xususiyatlarga diqqat e’tiborni qaratilgan. Mustaqillik yillariga qadar ularning pand-o’g’itlari etarli darajada o’rganilmadi. Tarixdan ma’lumki, bir vaqtlar Sharq pedagogikasi nihoyatda gullab-yashnagan. Olmon olimi Xerler “Sharq Yevropaning muallifidir” deganda ana shu rivojlanish davrlarini ko’zda tutgandir ehtimol.

Mamlakatimizda demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo qilishda barkamol avlod tarbiyasi katta ahamiyat kasb etadi. Kelajagimiz poydevori bo’lgan yoshlarni tarbiyalashda sog’lom ijtimoiy muhitni yaratish, ta’lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni tiklash va e’zozlash muhimdir.¹ Prezidentimiz aytganidek, faqatgina ma’rifatli odam inson qadrini, millat qadriyatlarini, bir so’z bilan aytganda, o’zlarini anglash, erkin va ozod jamiyatda yashash, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatimida o’ziga munosib, obro’li o’rin egallashi uchun fidoyilik bilan kurashish mumkin.

Pedagogika jamiyatning rivojlanish qonun-qoidalariga tayangan holda taraqqiy etadi. Bugungi kunda esa ana shu jarayon avj pallasiga kirdi. Xususan, huquqiy davlat barpo etish yo’lida amalga oshirayotgan ishlar, milliy ong kun sayin yuksalayotganidan dalolat beradi. Inson ongi taraqqiy etmas ekan, ijtimoiy hayot jabhalarida hech bir o’zgarish sezilmaydi. Zotan “Faqatgina chinakam

---

¹ Karimov I. A. Biz kelajagimizni o’z bilan quramiz. 7 jild T.: O’zbekiston 134-b

ma`rifatli odam inson qadrini, millat qadriyatlarini, bir so`z bilan aytganda, o`zligini anglash, erkin va ozod jamiyatda yashash, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o`ziga munosib obro`li o`rinni egallashi uchun fidoiylilik bilan kurashishi mumkin”².

Madomiki, zamon jadal sur`atlarda o`zgarayotibdimi, demak, pedagogika ham shu o`zgarishlarga hamohang bo`lmog`i darkor.

“Biz farzandlarimizning nafaqat jismoniy va ma`naviy sog`lom o`sishi, balki ularning eng zamonaviy intellektual bilimlarga ega bo`lgan, uyg`un rivojlangan insonlar bo`lib, XXI asr talablariga javob bera oladigan barkamol avlod bo`lib yetishishi uchun barcha imkoniyat va sharoitlarni yaratishni o`z oldimizga maqsad qilib qo`yganmiz”.³

Mamlakatimiz istiqboli, xalqimizning ertangi kuni ko`p jixatdan farzandlarimizning qanday tarbiya olishiga bog`liq. Yurtboshimiz, “Ta`limni tarbiyadan, tarbiyani ta`limdan ajratib bo`lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi” - deya alohida ta`kidlagan edi.⁴ Bilim bermoq uchun, bilim olishga intilib, izlanib yashashlari shart. Ana shundagina pok, murg`ak qalblarga ezgulik urug`i sochiladi. Bu urug`ining unib, nishona berishdan ham ortiq quvonchliroq narsa bormi? O`rta Osiyoda juda qadim zamonlarda boshlab farzandlarni o`qitish va ularga savod berish odobi bo`lgan. Masalan “Avesto” ta`limotiga binoan farzand ulg`aygach uni ota –onasi, albatta maktabga berishi shart bo`lgan. Otaning farzandga savod berishi uning uchun ham farz, ham qarzlighi haqidagi tushuncha “Qur`oni Karim” va hadislarda ham bir necha bor eslatib o`tilgan. Ular mahoratli o`qituvchi izlanivchan o`qituvchi, ijodkor o`qituvchi hisoblanadilar. Zamonaviy dars samarali bo`lishi kerak unda: O`qituvchi bugun o`z oldiga qo`ygan maqsadlarni amalga oshira oladigan.

---

² Karimov I.A. Ma`naviy yuksalish yo`lida. -T., «O`zbekiston», 1991

³ Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz faravonligini yanada yuksaltirish. : -T.: O`zbekiston, 2010.-74-75 b

⁴ Karimov I.A. O`zbekistonning o`z istiqloq va taraqqiyot yo`li. TAT. 3-jild. – T.: O`zbekiston, 1996.-366

O'qituvchi halollik va fidoiylilik fazilatlarini o'zida mujassam etishi o'qituvchi o'quvchi ko'z o'ngida chinakam sobiq hayot ta'limini beruvchi ustoz sifatida namoyon bo'lishi zarur.

O'qituvchi zamonaviy darsda "dirijiyor" vazifasini bajarib "sahnada o'ynovchi aktyor" bo'lishi lozim deb o'ylayman.

Bugungi maktab "Shodlik maktabi"ga bugungi dars "quvonch dars"ga aylangandagina o'quvchi maktabga, darsga yuksak hohish-ishonch bilan o'tlanadi. Sinf xonasiga kirar ekan, o'z o'qituvchisiga alohida hurmat, e'zoz bilan kutib oladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov o'z asarlarida fuqaroni "vatan jonkuyari" tarzida ifodalar ekan, u o'zida xalqi, uning an'analari, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmat ko'rsatishdek sifatlarni o'zlashtira olishi zarurligini ta'kidlaydi. Jumladan, "O'z xalqiga, uning an'alariga tili va madaniyatiga muhabbat va hurmatni tarbiyalamasdan turib, o'z xalqini millatlarning butun jahon hamjamiyatida tenglardan biri sifatida idrok qiluvchi haqiqiy insonni, o'z vatanining jonkuyarlarini tarbiyalash mumkin emas"⁵.

Bitiruv malakaviy ishning maqsadi: Uzluksiz ta'limda o'qituvchi faoliyatning hozirgi kundagi kasbiy va umuminsoniy talablarini, ta'lim jarayonidagi mahoratini, muloqot madaniyatini va texnikasini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish.

Bitiruv malakaviy ishning vazifasi:

- uzluksiz ta'lim jarayonida pedagogik faoliyatning metodologik asoslarini ko'rsatiish;
- o'qituvchi faoliyati va unga qo'yiladigan kasbiy hamda umuminsoniy talablarni ko'rsatiish;
- o'qituvchining pedagogik mahorati va texnikasini o'rganish;
- o'qituvchi faolyatida muloqot madaniyati va uning tashqi qiyofasi ahamiyatini ochib berish.

---

⁵ **Karimov I.A.** Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T.: «O'zbekiston» 1997

**Tadqiqotning ob`ekti:** uzluksiz ta'lim jarayonida pedagogik faoliyatida shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini o`rganish jarayoni.

Tadqiqotning predmeti: uzluksiz ta'lim jarayonida pedagogik faoliyatning shart-sharoitlarni o`rganishning mazmuni, shakl, metod va vositalari.

Bitiruv malakaviy ishning nazariy metodologik asosini mustaqil O`zbekiston Respublikasida amal qiladigan uzluksiz ta`lim-tarbiya tizimining nazariy asoslari, qonuniyat va prinsiplari, o`ziga xos yo`nalishlari ta`lim-tarbiya jarayonining shakllanishi, tarixiy taraqqiyot bosqichlarini o`rgatuvchi fanlar, Jahon va Sharq pedagogik tafakkuri durdonalarini mujassamlashtirgan manbalar, ilmiy asarlari, sharqona ta`lim-tarbiya vositalari va metodlarini o`z ichiga olgan manbalar, O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O`zbekiston Respublikasining «Ta`lim to`g`risda»gi Qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», «2004-2009 yillarda maktab ta`limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi», dialektik bilish nazariyasi e`tirof etiladi.

Tadqiqot natijalarining amaliyotga joriy qilinishi: tajriba-sinov ishlari Jizzax shahridagi ..... - umumiy o`rta ta`lim maktablarida, ... olib borildi.

Ishning birinchi bobi uzluksiz ta'lim jarayonida pedagogik faoliyatning metodologik asoslari masalasiga bag`ishlangan. Tadqiqotning ushbu qismida "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" pedagog faoliyatining nazariy asosi, Sharq va g'arb mutafakkirlarining ta'limotlarida shaxs kamolatiga pedagogning o`rni asoslanganligi, uzluksiz ta'lim jarayonida o`qitish faoliyati mazmuni bilan uzviy bog`liqligi ham o`rganilganligi e`tiborlidir.

Ishning ikkinchi bobi pedagogik mahorat ta`lim-tarbiya jarayonining bosh mezoni sifatida masalasiga bag`ishlangan. Tadqiqotning ushbu qismida ta'lim jarayonida pedagogik faoliyatning usullari, o`qituvchining pedagogik mahorati va texnikasi - umumiy pedagogik faoliyat yig`indisi sifatida, o`qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va uning tashqi qiyofasining amaliy ahamiyati, ochib berishga bag`ishlangan.

Ilmiy amaliy ahamiyati.

Tadqiqotimizdan olingan natijalar pedagogika fanini yangi ilmiy ma'lumotlar bilan boyitadi. Olingan natijalardan pedagog faoliyati jarayonida, o'quvchi – talabalar bilan ishlashda, individual yondashuv borasida foydalanish mumkin. Mazkur ishning natijasi pedagog faoliyatida yanada samaraliroq ahamiyatga ega.

Ilmiy –nazariy ahamiyati

Tadqiqotimizdan olingan natijalar pedagogika fanini yangi ilmiy ma'lumotlar bilan boyitadi. Olingan natijalardan pedagog faoliyati jarayonida, o'quvchi – talabalar bilan ishlashda, individual yondashuv borasida foydalanishi mumkin. Mazkur ishning natijalari pedagog faoliyatida yanada samaraliroq ahamiyatga ega .

Tadqiqotning ilmiy farazi

Ta'lim harayonini tashkil etishda pedagogic faoliyatning didaktik tamoyillari va qoidalari, hamda pedagogic faoliyatning asosiy formasi va uning oldiga qo'yiladigan hozirgi talabi pedagog faoliyatni rivojlantirish katta ahamiyatga ega.

Ishning tarkibiy tuzilishi:

Bitiruv malakaviy ish kirish, ikki bob, beshta paragraf, xulosa va takliflar hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati, ilovalardan tashkil topgan.

I BOB. PEDAGOGIK MAHORATNING INSONIYAT TARIXIDA PAYDO BO`LISHI

1.1. “KADRLAR TAYYORLASH MILLIY DASTURI” PEDAGOG FAOLIYATINING NAZARIY ASOSI SIFATIDA

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida 1997 – yil 29 avgustda yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qabul qilindi.

Qonunlarga muvofiq, milliy tajribaning tahlili va ta’lim tizimidagi, jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo‘ljalni to‘g‘ri ola bilish mahoratiga ega bo‘lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo‘naltirilgandir.¹

Boshlang‘ich kasb-hunar ta’lim o‘quv yurtlarida qariyb 20 ming o‘quvchi va malakali mutaxassislar o‘quvchilarga kasb-hunar sirlarini o‘rgatib bormovdalar.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash tizimida ham islohotlar amalga oshirilib, bu borada 23 ta institut, 16 ta fakultet, 4 ta markaz va 14 ta malaka oshirish kurslari pedagog kadrlar malakasini oshirish, ularni fan va texnika yutuqlari, ta’lim-tarbiya sohasidagi yangiliklardan bohabar etib bordi.

Fan va ta’lim sohasida xalqaro aloqalar yo‘lga qo‘yildi hamda bu borada muayyan yutug‘lar qo‘lga kiritildi.

Shunga varamay, sodir etilgan o‘zgarishlar kadrlar tayrlash sifatini oshirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish talablariga muvofiq bo‘lishini ta’minlay olmadi.

Mutaxassislar tayrlash hamda ta’lim-tarbiya tizimi jamiyatda olib borilayotgan isloh, yangilanish jarayoni talablari bilan bog‘lanadi.

Majburiy to‘qqiz yillik ta’limga asolangan o‘n bir yillik o‘rta ta’lim mazmuni ilmiy jihatdan to‘laqonli asoslanmadi, o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish hamda

---

¹ Kadrlar tayyorlash milliy dasturi // Oliy ta’lim: me’oriy hujjatlar tўplami. – Toshkent: Shark nashriyat – manbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bo‘sh ta’xiriya. 2001. – B. 20.

mustaqil fikr yuritish, mehnat faoliyatini tashkil etish ko'nikmalarini shakillantirishni ta'minlay olmadi.

Har yili tayanch maktablarini 100 ming nafarga yaqin bitiruvchisi ishlab chiqarish sohasi yoki kasb-hunar ta'limini davom ettirish jarayoniga jalb etilmay qolaverdi.

Hunar-texnika bilim yurtlaridan yangi tipdagi ta'lim muassasalariga o'tish ko'proq og'izda bo'lib, amalda esa ijobiy o'zgarishlar ko'zga tashlanmadi. Ularda ta'lim eskirib qolgan moddiy-texnika va o'quv-uslubiy baza negizida tashkil etildi.

Mazku o'quv yurtlarida pedagog kadrlar safi tegishli qayta tayyorgarlikdan o'tmagan o'qituvchilar bilan to'ldirilib borildi. Ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarning o'rtacha yoshi ulg'ayib bordi. Respublika oliy o'quv yurtlarida 40 ga to'lmagan fan doktorlari bu boradagi umumiy ko'rsatkichning 0.9% i, 50 va undan katta yoshdagilar esa 79,0% ni tashkil etishi aniqlandi.

Fan doktori ilmiy darajasida tasdiqlanganlarning o'rtacha yoshi 50 da bo'lsa, fan nomzodlarining o'rtacha yoshi 36 yoshda ekanligi ma'lum bo'ldi.

Yuqoridagi kamchiliklarni bartaraf etish "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning maqsadi qilib belgilanadi. Ya'ni ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarash va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash milliy tizimini yaratishdan iboratdir.¹

Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iboratdir:

1. Shaxs kadrlar tayyorlash tizimining bosh subekti va obekti, ta'lim sohasidagi xizmatlarining istemolchisi va ularni amalga oshiruvchidir.

Shaxs uzluksiz ta'lim jarayonida dunyoviy, ilmiy bilimlarni o'zlashtiradi, fan asoslarini puxta egallaydi, ishlab chiqarish sohalari bilan tanishadi, shuningdek, o'zida ijtimoiy ta'sirlar yordamida ma'naviy – axloqiy sifatlarni tarbiyalab boradi.

---

¹ Kadrlar tayyorlash milliy dasturi // Oliy ta'lim: me'oriy hujjatlar to'plami. – Toshkent: Sharq nashriyat – manbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bo'sh ta'xiriya. 2001. – B. 25.

Shaxsda o'zlashtirilgan bilim, faoliyat ko'nikmalari va hayotiy tajriba asosida kasbiy mahorat ham shakllanib boradi. Yuksak ma'naviy – axloqiy va yuqori darajadagi kasbiy malakaga ega bo'lish uchun shaxs o'z oldiga muayyan maqsadni qo'ya olishi hamda unga erishish yo'lida tinimsiz izlanishi, o'qib – o'rganishi lozim. Shundagina u ijtimoiy raqobatga chidamli, malakali kadr bo'lib shakllanadi.

O'z-o'zini anglash tuyg'usiga ega bo'lish, ta'lim sohasidagi xizmatlardan to'laonli, samarali foydalana olish, ilmiy va kasbiy bilimlarni puxta o'zlashtirishga erishish shaxsga etuk mutaxassis bo'la olish uchun poydevor yaratadi. Inson kamoloti, eng avvalo uning o'ziga bog'liqdir. Shu bois milliy dasturda shaxs va uning kamolotini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

“Ta'lim xizmatlarining iste'molchisi sifatida shaxsga davlat ta'lim olish va kasb-hunar tayyorgarligidan o'tish kafolotlanadi. Ta'lim olish jarayonida shaxs davlat ta'lim standartlarida ifoda etilgan talablarni bajarishi shart.

Shaxs ta'lim xizmatlarining yaratuvchisi sifatida tegishli malaka darajasini olgach, ta'lim, moddiy ishlab chiqarish, fan, madaniyat va xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat ko'rsatadi va o'z bilimi hamda tajribasini o'rgatishda ishtirok etadi”.¹

2. Davlat va jamiyat ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi kadrlarni tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillaridir.

Shaxs kamoloti nafaqat o'zi uchun, balki davlat va jamiyat taraqqiyoti, ravnaqi uchun ham muhim ahamiyatga egadir. Binobarin, fuqarolari yuksak ma'naviyatga ega jamiyat har tomonlama taraqqiy eta oladi.

Shaxs va davlat (jamiyat) o'rtasidagi aloqa ikki tomonlama xususiyatga ega. Shu bois har qanday davlat (jamiyat) o'z fuqarolarning yashashi, mehnat qilishi, iqtidori va salohiyatini ro'yobga chiqarishi, uni namoyon eta olishi uchun etarli darajada shart-sharoit yaratib bera olishi lozim. Respublika ta'lim tizimida davlat va jamiyat shaxsning har tomonlama shakllanishi, o'zligini namoyon eta olishi

---

¹ Кадрлар тайёрлаш миллий дастури // Олий таълим: меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Тошкент: Шарк нашриёт – манбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти. 2001. – Б. 30.

uchun etarli darajada shart-sharoit yaratib berish mas'uliyatini o'z zimmasiga oluvchi subekt sifatida namoyon bo'ladi.

Davlat va jamiyat ta'lim muassasalarining yuqori malakali raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash yo'lidagi faoliyatini ham uyg'unlashtiradi hamda quyidagilarga kafolat beradi:

-fuqarolarning bilim olish, kasb tanlash va o'z malakasini oshirish huquqlarning ro'yobga chiqarilishiga;

-majburiy umumiy o'rta ta'lim hamda akademik lisey yoki kasb-hunar kollejida ta'lim olish yo'nalishini tanlash huquqi asosida majburiy o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini olishga;

-davlat grantlari yoki pulli – shartnomaviy asosda oliy ta'lim va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limni olish huquqiga;

-davlat ta'lim muassasalarini mablag' bilan ta'minlashga;

-ta'lim oluvchilarning o'qishi, turmushi va dam olishi uchun shart – sharoitlar yaratish borasidagi vazifalarning hal etilishida jamoatchilik boshqaruvini rivojlantirishga;

-ta'lim jarayoni qatnashchilarini ijtimoiy jihatdan qo'llab – quvvatlashga;

-sog'liq va rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning ta'lim olishiga.¹

3. Uzluksiz ta'lim malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo'lib, ta'limning barcha turlari, davlat ta'lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat ko'rsatish muhitini o'z ichiga oladi.

Uzluksiz ta'lim kadrlar tayyorlash tizimining asosi, O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy – texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor soha bo'lib, ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy bosh shaxsning shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlarning jadval tayyorlashi uchun zarur shart – sharoitlarni yaratadi.²

Uzluksiz ta'limni tashkil etish muayyan tamoyillarga asoslanadi. Jumladan:

---

¹ Kadrlar tayyorlash milliy dasturi // Oliy ta'lim: me'yoriy hujjatlar to'plami. – Toshkent: Shark nashriyat – manbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bo'sh ta'xiriya. 2001. – B. 30-31.

² Usha manba. – B. 31.

-ta'limning ustuvorligi;

-ta'limning demokratlashuvi;

-ta'limning insonparvarlashuvi;

-ta'limning ijtimoiylashuvi;

-ta'limning milliy yo'naltirilganligi;

-ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi, bu jarayonning har tomonlama kamol topgan insonni shakllantirishga yo'naltirilganligi;

-iqtidorli yoshlarni aniqlash, ularga ta'limning eng yuqori darajasida, izchil ravishda fundamental va maxsus bilim olishlari uchun shart – sharoitlar yaratish.¹

Kadrlar tayyorlash milliy modelining tarkibiy qismlaridan biri sifatida fan: “ta'lim mazmunini tubdan yangilashda: ta'lim standartlari, ta'lim dasturlari, o'quv darsliklari va qo'llanmalar tayyorlashda, ilmiy-metodik ta'minotni amalga oshirishda bevosita va bilvosita ishtirok etadi”.²

Ishlab chiqarish – kadrlarga bo'lgan ijtimoiy extiyojni, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliyaviy va moddiy- texnika jihatdan ta'minlash jarayonining qatnashchisi.

“Ishlab chiqarishning talab-ehtiyojlari kadrlar tayyorlash tizimining yo'nalishi, darajasi va miqyoslarini shakllantiradi, kasb tayyorgarligining maqsadi, vazifalari va mazmunini belgilaydi, malaka talablarini ilgari suradi, ta'limning zamonaviy texnologiyalari va shakllarini tanlashni taqozo etadi. Ishlab chiqarish pirovard natijasida kadrlarning sifati va raqobatbardoshligiga baho beradi”.³

“Ishlab chiqarish muassis, homiy va boshqa sifatlarda alohida mutaxassislarni tayyorlashni, guruhlarni va o'quv yurtlarini moliyalash jarayonida ishtirok etib, mutaxassislarning kasbiy rivojlanishi va shaxsiy faolligini rag'batlantiradi, ularni moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab – quvvatlashda bevosita ishtirok etadi”.⁴

---

¹ Кадрлар тайёрлаш миллий дастури // Олий таълим: меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Тошкент: Шарк нашриёт – манбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти. 2001. – Б. 31-32.

² Ўша манба – Б. 171.

³ Кадрлар тайёрлаш миллий дастури // Олий таълим: меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Тошкент: Шарк нашриёт – манбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти. 2001. – Б. 42.

⁴ Баркамол авлод орзуси // Тузувчилар Ш.Курбонов, Ҳ.Саидов, Р.Аҳлиддинов. – Тошкент: Шарк нашриёти – манбаа концерни Бош таҳририяти, 1999. – Б. 173-174.

Avvalalari ishlab chiqarish tayyor kadrlar kuchi va salohiyatidan foydalanuvchi is'temolchi sifatidagina faoliyat olib borgan bo'lsa, bugungi kunda ushbu faoliyatning mazmuni tubdan o'zgaradi. Endilikda ishlab chiqarish kadrlarni tayyorlash sifati va saviyasiga nisbatan o'z talablarini qo'ya oladi. Shu bilan birga sifatli hamda yuksak saviyali mutaxassisni tayyorlab etishtirish yo'lida uzluksiz ta'lim hamda fan tarmoqlarining moliyaviy, moddiy – texnik jihatdan qo'llab – quvvatlash majbariyatini o'z zimmasiga oladi. Shu asosida kadrlar tayyorlash tizimining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Milliy model Konsepsiyasining mazmuni o'zbek xalqining milliy turmush tarzi va ma'naviy – axloqiy an'analari bilan hamnafasdir. Zero, xalq orasida qadimdan “ma'rifatli inson” tushunchasi qo'llanib kelingan bo'lib, u o'zida keng ma'noni ifoda etadi. Bilim olishga intilish, ma'rifatli bo'lish o'zbek xalqi, millatining ruhiyatida ustivor o'rin tutuvchi omil sanaladi. Ma'rifatchilik – faqatgina bilim va malakaga ega bo'lish emas, ayni paytda chuqur ma'naviy axloq hamdir. Bilimli, komil inson qiyofasida ana shunday xislatlarga ega shaxslar namoyon bo'ladi.

Shuning uchun ham kadrlar tayyorlash milliy modelining butun mohiyati o'zbek xalqining milliy tarixi va hayot tarzi bilan bog'lanib ketgan.

O'zbekiston Respublikasida o'qituvchi kadrlarning ma'naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo'ymoqda. Chunonchi, bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov quyidagilarni qayd etadi: “Tarbiyachi – ustoz bo'lish uchun, boshqalarning aql – idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy fuqaro sifatida etishtirish uchun, eng avvalo, tarbiyachining ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlarga ega bo'lishi kerak”.¹

---

¹ Каримов И.А. Буюк келажегимизнинг хукукий кафолоти. – Тошкент, Шарқ нашриёти – матбаа концерни Бош тахририяти, 1993. – Б. 27-28.

Yuqorida qayd etilgan fikrlardan bugungi kun o'qituvchisi shaxsiga nisbatan qo'yilayotgan talablar mazmuni anglashiladi. Zamonaviy o'qituvchi qanday bo'lishi zarur?

O'qituvchi (pedagog) pedagogik, psixologik va mutaxassislik yo'nalishlari bo'yicha maxsus ma'lumot, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlariga ega hamda ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxs sanaladi.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining 5 – moddasi 3–bandiga muvofiq ta'lim muassasalarida sudlangan shaxslarning pedagogik faoliyat bilan shug'ullanishlariga yo'l qo'yilmaydi.

O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar quyidagilardan iborat:

1. O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohatlar mohiyatini chuqur anglab etishi hamda bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni bera olishi lozim.

2. Zamonaviy o'qituvchining ilm – fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo'lishi talab etiladi.

3. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur, puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz izlanishi lozim.

4. O'qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilish, ta'lim – tarbiya jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi kerak.

5. O'qituvchi ta'lim – tarbiya jarayonida eng samarali shakl, metod va vositalardan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lmog'i lozim.

6. O'qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lishi shart.

7. O'qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahorat, chunonchi kommunikativlik layoqati, pedagogik texnika (nutq, yuz, qo'l – oyoq va gavda harakatlari, mimika, pantomimika, jest) qoidalari chuqur o'zlashtirib olishga erishishlari lozim.

8. O'qituvchi nutq madaniyatiga ega bo'lishi zarur, uning nutqi quyidagi xususiyatlarni o'zida aks ettira olishi kerak:

a) nutqning to'g'riligi;

b) nutqning aniqligi;

v) nutqning ifodaviyligi;

g) nutqning sofligi (uning turli sheva so'zlaridan xoli bo'lib, faqat adabiy tilda ifoda etilishi); jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassisliklariga xos so'zlar); varvarizm (muayyan millat tilida bayon etilayotgan nutqda o'zga millatlarga xos so'zlarning noo'rin qo'llanilishi); vulgarizm (haqorat qilish, so'kishda qo'llaniladigan so'zlar) hamda konselyarizm (o'rni bo'lmagan vaziyatlarda rasmiy so'zlardan foydalanish) so'zlardan holi bo'lishi, o'qituvchining nutqi sodda, ravon va tushunarli bo'lishi kerak;

d) nutqning ravonligi;

j) nutqning boyligi (hikmatli so'zlar, ibora va maqolalar, matallar va ko'chirma gaplardan o'rinli va samarali foydalana olish).

9. O'qituvchi kiyinish madaniyati (sodda, ozoda, bejirim kiyinishi), ta'lim – tarbiya jarayonida o'quvchining diqqatini tez jalb etuvchi turli xil bezaklar (oltin, kumush taqinchoqlar)dan foydalanmasligi, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, hatto, soch rangi va turmagiga muvofiq ravishda kiyinishini o'zlashtirishga erishishi lozim.

10. O'qituvchi shaxsiy hayotda pok, atrofdagilarga o'rnak bo'la olishi lozim.

Uzluksiz ta'lim davlat ta'lim standartlarini, malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo'lib, ta'limning barcha turlari, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat ko'rsatish muhitini o'z ichiga oladi.

Maktabgacha ta'lim bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlaydi, uni o'qishga intilish hissini uyg'otadi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi hamda bola olti-etti yoshga etguncha davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari va oilalarda amalga oshiriladi.

Umumiy o'rta ta'lim to'qqiz yillik majburiy xarakterdagi umumiy ta'lim hamda uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limidan iborat. Umumiy o'rta ta'lim boshlang'ich ta'limni ham qamrab oladi.

Akademik lisey o'quvchilarining imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ularning jadal intellektual rivojlanishi chuqur, sohashtirilgan, tabaqalashtirilgan, kasbga yo'naltirilgan ta'lim olishlarini ta'minlash maqsadida davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'rta maxsus ta'lim beruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasidir.

Kasb-hunar kolleji o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantiruvchi, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini yaratish maqsadida tegishli davlat ta'lim standartlari doirasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini beruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasidir.

Oliy ta'lim o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi negiziga asoslanib, ikki bosqich (bakalavriyat hamda magistratura) tashkil etilib, mutaxassislar yo'nalishlari bo'yicha xalq xo'jaligining turli sohalariga oliy ma'lumotli mutaxassislarni tayyorlaydi. Oliy ta'lim muassasalariga o'quvchilar qabul qilish davlat grantlari negizida va shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Bakalavriyat – mutaxassisliklar yo'nalishi bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, ta'lim olish muddati kamida to'rt yil davom etadigan tayanch oliy ta'lim.

Magistratura aniq mutaxassislik bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, bakalavriyat negizidagi ta'lim bo'lib, magistaturadagi tahsil yakuniy klassifikasion davlat attestasiyasiga muvofiq olib boriladi.

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim jamiyatning oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarga bo'lgan extiyojlarini qondirish, shaxsning ijodiy ta'lim-kasb-hunar manfaatlarini qanoatlantirishga qaratilib, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot muassasalarida aspirantura, ad'yunktura va doktoranturada ta'lim olish, shuningdek, mustaqil tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etish asosida amalga oshiriladi.

1.2. SHARQ VA G'ARB MUTAFAKKIRLARINING TA'LIMOTLARIDA SHAXS KAMOLATIGA PEDAGOGNING O'RNI ASOSLANGANLIGI

Pedagogik faoliyatning paydo bo'lishi insoniyat tarixining kadim zamonlariga borib takaladi. Bu kasb tarbiyachilik faoliyatining tarkibiy kismi sifatida vujudga kelgan. Ma'lumki, umumiy ta'lim maktablarda, kasb-xunar kollej va akademik liseylarda ta'lim-tarbiya beruvchi yoshlarni xayotga mexnatga tayyorlovchi kishilarni *o'qituvchi, muallim, pedagog, ustoz* deb yuritiladi. O'qituvchilik kasbi eng kadimiy kasblardan xisoblanib pedagogik mahoratning paydo bo'lishi xam kishilik jamiyatida o'qitishning paydo bo'lishi, ya'ni insonlar tuplagan tajribalar: yurish-to'rish, xatti-xarakterlarining, mexnat sohasidagi dastlabki tajribalarni, urf-odatlarini akliy, ahloqiy, iloxiy bilimlarni yoshlarga o'rgatish: yozuv ixtiro kilingach, o'qish, yozishni o'rgatish, u tashkil ztilgan dastlabki maktablarning paydo bo'lishi bilan o'zviy bog'liq.

Odamlar to'plagan turmush tajribasini yoshlarga o'rgatish. ularni xayotga, mexnat faoliyatiga tayyorlash xztiyoji natijasida kadim zamonlardayok ta'lim va tarbiya mustakil ijtimoiy faoliyat sifatida paydo buldi.

Iloxiy ta'limotga ko'ra tarbiya bu -o'zligin anglash, o'z -o'zini boshkarish, tevarak atrofdagi olamni bilib olish yer yuzida va jannatda yashash uchun xozirlik ko'rish. Tangri dargoxiga intilishdan iborat. Dinlar paydo bulgach, diniy tarbiya kutlug kitoblardagi g'oyalar asosida ota-onalar yoki maxsus tayerlangan kishilar tomonidan amalga oshirilgan.

Mashxur chex pedagogi Ya.A.Komenskiy «Buyuk didaktika» asarida ko'rsatishicha, kadim zamonlarda ota-onalar, odatda o'z bolalarini oilada o'zlari tarbiyalaganlar. Lyokin ota -onalar xam usha davrda bolalarga xar xil tarbiya berishgan, bu albatta ota -onalarni talablaridan kelib chikilgan.

Bolalarga ta'lim-tarbiya berishda ba'zi ota -onalarda tajriba yetarli bo'lgan bo'lsa-da, ko'pchiliklarida yetarli bilim, kunikma, malaka yetishmagan. Ba'zan ota -onalar farzandlari tarbiyasi uchun kerakli vakt ajratmaganlar. Shu sababdan ko'p

oilalar, o'z bolalarini bilimli, ogir tabiatli, tajribali maxsus kishilarga berib o'qitishgan.

Yoshlarga ta'lim-tarbiya beruvchi bunday kishilarni **pedagoglar** deb atashganlar. Dastlabki ta'lim -tarbiya berishda ancha murakkab vaziyatlarda bo'lishgan. Buning asosiy sababi ta'lim -tarbiya bilan shug'ullanuvchilarda pedagogik mahorat yetishmagan. O'qituvchilik kasb sifatida vujudga kelishi bilan pedagogik mahorat asoslari tarakkiy zta boshladi. Bu kasb zgalari asta -syokin bilan ta'lim -tarbiya sohasida mahorat sirlarini zgallay boshladi.

Buyuk mutafakkirlar fikricha zng kadimgi maktablar, gimnaziyalar Sharq maktablarida jumladan, Misrda, Isroilda ochilganligini ta'kidlaydi. Ammo keyingi manbalarni, tadqiqotlarni guvox berishicha xususan, Tyoshiktosh g'oridan Fargona vodiysidagi Selungur g'oridan Zarautsoy yodg'orliklaridan topilgan manbalardan ko'rinadiki, zramizdan oldingi yuz ming yillar oldin xam Markaziy Osiyoda odamlar yashaganligidan maktab, ta'lim -tarbiya maskanlari, katta-katta ko'rgonlar bo'lganligidan dalolat beradi. Yukoridagi manbalardan kelib chikib aytishimiz mumkinki o'qituvchilik kasbining pedagogik mahorat komponentlarini bizning yurtimizdan kelib chikkan degan fikr tug'iladi. Chunki yuz ming yillar avval odamlar yashagan davrda xam ta'lim-tarbiya ishlari bilan shug'ullanuvchi kishilar bo'lib, nazariy va amaliy jixatdan yetarli bilimga zga bulmasa-da, bolalarga oddiy ilmlarni berishgan.

Bizning xalqimiz, xususan, turkiy xalqlar kadim zamondayok o'z yozuviga zga bo'lgan.Ota-bobolarimiz o'tmishda uygur, sugd, xorazm yezuvlaridan foydalanganlar, sung arab alifbosi kabul kilindi. Arab yezuviga asoslangan o'zbek alifbosiga ming yildan ko'prok muddatda amal kilindi. O'zbyokistonda 1929 yilda lotin, 1939 yilda rus alifbosiga utildi. 1993 yilda O'zbyokistonda lotin yezuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosiga utish haqida karor chikardi.

Zardushtiylik ta'limotining mukaddas kitobi «Avesto» da Sharq xalqlarining ahloqiy tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan.Bu ta'limotning asoschisi Spitama Zardusht zramizdan oldingi VI asrda yashagan. Ko'plab tadqiqotchilarning fikricha zardushtiylik chorvachilik va dexkonchilik bilan

shug'ullanadigan xalqlar dini bo'lib, Xorazm va Sugdiyenda shakllangan VII asrda Osiyoni arablar tomonidan utkazilgan zulmdan sung zardushtiylikning ta'siri ancha kamaidi.

«Avesto» ning pedagogik kimmati shundaki, u ko'p asrlar davomida yoshlarga ilmu ma'rifatni o'rgatish, axlok odob, fazilatlarini tarbiyalashda dasturamal vazifasini bajargan. «Xar bir kishini shunday tarbiyalash zarurki, -deyiladi «Avesto» da -u avvalo yaxshi o'qishni va sungra yezishni o'rganib, yuksak pogonalarga kutarilsin».

Bolalarga beriladigan ta'lim va tarbiya quyidagilarni o'z ichiga oladi: diniy va ahloqiy tarbiya, jismoniy tarbiya o'qish va yezishga o'rgatish. Bu ta'limotga ko'ra diniy tarbiya yetti yoshdan boshlangan bo'lib, darsda ko'rsatilgan ko'rollardan ximoya kilish va suxbat usullaridan foydalanib utilgan materialni shovkinsiz takrorlash talab kilinar edi.

Asosiy z'tibor bolalarni mexnatsevarlik va kasb -xunar kunikmalarini shakllantirishga karatilgan. Zardushtiylik ta'limotiga ko'ra bolalarda byosh yoshlarida bolagatga yetib jismoniy simantik, ma'naviy soflik haqida gamxurlik kilish, tozalikka rioYa kilinish talab kilinar edi Ta'limotga ko'ra xayvonlarni kaltaklash kiynash gunox xisoblangan. Xullas, zardushtiylik ta'limoti ikki ming yil mobaynida milliy va umuminsoniy kadriYatlar karor topishda tarbiyashunoslik xamda pedagogik mahoratning shakllanishida muxim tarixiy manbalardan biri buladi.

Islom ta'limoti buyicha o'tmishda yaratilgan barcha iloxiy ilmlarni insoniy tajriba va fazilatlarini o'zida mujassamlashtirilgan.

Islom ta'limotida o'qituvchi mahorati quyidagi yuksak ahloqiy sifatlarni o'zida mujassamlashtiradi.

- 1) Sabr kanoatli bo'lish.
- 2) To'g'ri so'zlik va rostguylik.
- 3) Ilmni teran tushuntirish.
- 4) Ilmni o'rganish uchun o'zluksiz davom zttirish.
- 5) Ilm olishda ta'lim tarbiyaga zga yaxshi z'tiborni karatish.

Buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy o'zining pedagogika nazariyasidan o'qituvchi mahoratiga aloxida axamiyat beradi. O'zining «Onalar maktabi» asarida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni tarbiyalashda tarbiyachining mahoratiga aloxida axamilt berib, tarbiyachi bu yoshda asosan bolalarga ahloqiy fazilatlar, ya'ni to'g'ri so'zlik, mexr -okibat, ota -onalarni xamda o'zidan katta yoshdagi bolalarni xurmat kilish gamxurlik, mexnatsevarlik, saxiylik kabi tushunchalarni singdirishga z'tibor berish lozimligini uktiradi. «Tillar va xamma fanlarning ochik eshigi» asarida ona tili fanlarini o'qitishda «Fizika», «Astronomiya» asarlarida ushu fanlarni o'qitishda o'ziga xos xususiyatlari xamda unda o'qituvchi mahorati katta o'rin tutishni asoslab berdi.

Sharq mutafakkirlaridan Farobiy, Beruniy, Ibn Sinolar o'z asarlaridan pedagogik mahorat g'oyalariga katta z'tibor berishgan. Ularning fikrlaricha pedagog, mahoratli o'qituvchi quyidagilarga e'tibor berish lozim:

- 1) Ta'limda oddiydan murakkabga karab borish lozim.
- 2) O'quv materiali bolalarni yosh xususiyatiga xamda xar bir fanning mazmunidan kelib chikishi lozim.
- 3) Ta'lim berishning bolalik davrdan o'zluksiz balogat yoshgacha olib borish maqsadga muvofik buladi.
- 4) O'g'il va qiz bolalarga ta'limda bir xil talablar quyib, tarbiyada o'ziga xos tomonlariga z'tibor qaratish lozim.
- 5) Ta'limda turli xil usul, vositalardan foydalanish lozim.
- 6) Bolalarni diqqatini jalb kila olish lozim.
- 7) Tashkilotchiligi, tashabbuskorligi bilan bolalarga namuna bo'lishi lozim.

Sharq mutafakkirlari fikricha pedagogik mahorat natijasi quyidagilarda namoyen buladi.

1. O'quvchilarni o'zlashtirishlarida.
2. Pedagogik muammolarni yechishda.
3. O'quvchilarga ta'sir ko'rsatish.
4. Nazariy bilimlarni amalda qo'llayolishda

Arab xalifaligida yuz bergan ijtimoiy - siyosiy o'zgarishlar, yagona Islom dinining tarkib topishi madaniy xayetga xam ta'sir ztadi. IX asr Sharq mamlakatlarida boshlangan va madaniy xayetda yuz bergan kutarinkilik ma'naviy hayotda xam o'zgarishlar bo'lishiga olib keladi.

Ana shu ko'tarilish butun Arab xalifaligini, Yaqin va O'rta Sharqni kamrab olganligi uchun xam Sharq Uyg'onishi davri deb ataldi. Bu uyg'onish jarayeni IX asrlardan boshlab XV - XVI asrlargacha davom etdi.

Bu jarayonda arab xalifa xalqlari bilan birga Eron, Kavkaz Shimoliy Afrika, Markaziy Osiyo olimlari xam ishtirok ztdilar. Chunki arab xalifaligida IX asrda vujudga kelgan uyg'onish davri xalifalikni Bogdod, Damashk, Xalab shaxarlarida boshlanib, barcha boshka xalq madaniy xayetga tarkaladi va bu jarayenni boshlab beradi. Buni biz xalifa Xorun ar - Rashid (786 - 833), sung uning ugli al - Ma'un davrida Bogdodda «Baytun xikmat» («Donishmandlik uyi») xozirgi davrda Akademiya ma'nosida tashkil etilganidan xam bilsak buladi. Mazko'r Akademiya 813 - 833 yillarda yanada rivojlangan.

Akademiya koshida rasadxona xam bo'lgani, ya'ni kutubxona ko'rilgan. Bogdoddagi mazkur ilm markazi, o'z navbatida Sharq va g'arbda ilm fanning tarakkiy ztishiga ma'naviy xayetning rivojlanishiga ta'sir ztgan, bu xakda mazko'r «Baytul xikmat» ning ilmiy ishlariga raxbarlik kilgan Al -Xorazmiy xalifa, Al — Ma'unning ilm — fan ravnakiga kay darajada xomiylik kilganini «al — jabr va al - Mukabala xisobi haqida» asarida shunday ta'riflangan: «Ollox Imom al - Ma'unga. Unga meros bo'lib kolgan xalifalik lavozimini in'om kilib, muruvvat ztganligi, bu lavozim libosini keydirib, uni bezaganligini va shu bilan birga unda fanlarga muxabbat va olimlarni o'ziga YAKIN tutishga intilishi (xissiyetini) uyg'otganligini menga jasorat ato kiladi, (chunki u) ularning ostiga ustiga o'z xomiylik kanotini yezib, ularga noaniqbo'lgan narsalarni yeritishga va ular uchun mushkul bo'lgan narsalarni osonlashtirishga yerdamlashadi».

Shuningdek Sharq uyg'onishi davrining paydo bo'lishida asosiy manba kidimgi yaratilgan madaniy yedg'orliklar xam bo'lib, ular xox yunon, xox arab, xox Mavaraunnaxr va Xuroson xalqining eng kadimgi antik davrlar madaniy

yedg'orliklari xam bulsin, Uyg'onish davri madaniyatining yaratilishi va rivojlanishiga asos bo'lib xizmat kiladi.

Zero, agar arablar, Markaziy Osiyoni bosib, bu yerdan ilgari mavjud bo'lgan fan va madaniyat o'choqlarini yo'qotgan bo'lsalar, ko'p o'tmay kadimiy ilmiy an'ana asta—syokin tiklanib natijada ilm — fanning yetuk siymolari yetishib chika boshladi. Yakin Sharqda, jumladan Eron, Zakavkaziya va Movaraunnaxrda savdo alokalarining rivojlanganligi, ilm-fan, xunarmandchilikning tarakkiy etishi moddiy va madaniy alokalarining barchasi umumiy rivojlanishga ta'sir etadi. Bu davrda kishlok xujaligida foydalanadigan yer maydonlari kengaydi, ko'plab sug'oriladigan yerlar ochildi, sug'orish inshootlari tiklandi, yangilari ko'rildi, paxta, zigir, kanop zkilib, ularning tolasidan mato to'qildi. Movaraunnaxr,xusuan Xorazm, O'rganch, Fargona, Samarkand va Buxoro to'qimachilik maxsulotlari, ayniqsaSamarkand va Buxoro shoyisi dunega mashxur bo'lgan.

X asrdan boshlab Mavaraunnaxr va Xuroson mustakil fiodal davlatlari-Toxiriylar, Samoniylar, Koraxoniylar, Gaznaviylar, Saljo'qiylar, Xorazmshoxlar davlatining paydo bo'lishi va xalifalik yemirilishi xam madaniy xayetning orkaga ketishiga emas, balki yanada ravnak topishiga olib keldi.

Bu davrda pul muammosi rivojlandi. Jamiyat siyesiy, ijtimoiy -iktisodiy xayetdagi o'zgarishlar albatta madaniy xaytga o'z ta'siriyi utkazmay kolmaydi.

Bu davrda arab tili ilmiy va aloka tili edi. Maktablarda darslar arab tilida olib borilar edi. Rasmiy xujjatlar, shariat koidalari arab tilida yuritilar edi. Ilmiy asarlar xam arab tilida yezilar edi. X asr urtalariga kelib, fors - tojik tilida xam ish yuritila boshlandi. Ammo yeziladigan xujjatlar, ishlar fors - tojik tilida bo'lsa xam, arab imlosida yezilar edi.

Bu shaxarlardagi maktablarga xatto tevarak-atrofdagi kishloklardan oddiy xalq bolalari xam kelib o'qiganligi manbalarda keltiriladi.

Usha davr Buxoro katga kitob bozori bo'lgan, kitob dukanlarida olim va fozil kishilar uchrashib, ilmiy mulokatlar, munozaralar utgan.

Abu Ali ibn Sino kitob dukonlaridan birida Farobiyning Aristotel «Matafizika» siga yozgan sharxlarini sotib olganligini tarjimai xolida xikoya kiladi.

Buxoro amiri saroyida esa yirik kutubxona mavjud bo'lgan. Bu davrda xind, eron, arab-yunon tillaridan tibbiyot, astranomiya, matematika, mantik, psixologiya, falsafaga oid asarlar tarjima kilinishiga ta'sir etdi.

X asrning ikkinchi yarimidan tashkil topgan Koraxoniylar davlatida ba'zi xonlar o'z saroylarida kutubxonalar tashkil ztdilar. Bu kutubxonalarda arab xatto Garbiy Yevropa olimlarining asarlari xam mavjud edi. Bu davrda turkiy til shakllanib bordi. Yusuf Xos Xojib, Maxmud Koshgariy kabi olimlar jaxon axamiyatiga zga bo'lgan asarlarini yaratadilar.

IX asarda Xorazmda ilm - fan ayniqsatarakkiy etdi. Xorazm shoxi Ma'mun o'z saroyig eng zabardast olimlarni taklif etdi. U tashkil etgan «Baytul xikmat» - Donishmandlar uyi tarixida «Ma'un akademiyasi» deb nom koldirgan. Bu akademiyaning rivoj topishida Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, tarixchi Miskavayx, riyezatchi Abu Nosr ibn Irok, faylasuf Abu Saxl al - Masxiy, tabib Abdulxayr Xammor kabi olimlar ilmiy ijodlar bilan muxim rol o'ynaydilar. Lyokin toj-taxt uchun ko'rash natijasida bu ilm dargoxi o'z faoliyatini tuxtatib, olimlar tarkalib . ketadi.

Mavaraunnarx va Xurosonda mugillar istibdodi davrida «Uyg'onish» davri tanazullga yuz tutdi.

Sharq uyg'onish davri madaniy rivojlanishida ilm - fan shartli ravishda uch yo'nalishda rivojlanganligini ko'ramiz.

Birinchi yo'nalish - matematika, tibbiyet yo'nalishidagi fanlar bo'lib, bularga matematika, astranomiya, kime, geografiya, geodeziya, meneralogiya, tibbiyet farmokologiya va boshka shularga turdosh fanlar kiritilib, Muxammad Muso al - Xorazmiy, Axmad Fargoniylar matematikaga oid Zakriye ar - Roziy kime va tibbiyetga oid Ibn Sino, Jurjoniylar tibbiyet va falsafa, Abu Rayxon Beruniy, Ulugbek, Ali Qo'shchilar astranomiya va tibbiyetga oid yirik asarlar yaratdilar.

Ikkinchi yo'nalish — ijtimoiy - falsafiy yo'nalish bo'lib, bunda falsafa, texnika, mantiq, fikr ruxshunoslik, notiklik va boshqa sohalar bo'lib, bu sohala Al - Farobiy, Al - Kindiy, Ibn Rusht, Ibn Sino, Zaxiriddin Bahaqiy, Muxammad Narshaxiy va boshkalarini ko'rsatish mumkin.

Lyokin biz ko'rsatib utgan olimlar komusiy olimlar bo'lib, asosiy kashf ztgan ilm sohalarini bilan bir katorda boshka bir necha fanlarga doir xam tadqiqotlar olib borganlar.

Uchinchi yo'nalish - ta'lim - ahloqiy yo'nalish bo'lib, bu sohada komusiy olimlar o'z qarashlarini ijtimoiy - falsafiy asarlarida ifodalaydilar.

Shuningdek Sharq uyg'onish davrida sof pedagogik asarlar yaratib, ta'lim - tarbiyada inson takomilining xususiy va umumiy metodlar haqida ulmas ta'limoti bilan nom koldirgan, tarbiyashunos olimlar xam maydonga chikdi.

Demak, Uyg'onish davri inson kamoloti muammolari ikki yo'nalishda:

1. Komusiy olimlar ijodiy merosida komil insonni tarbiyalash muammosi.
2. Sof ta'lim - ahloqiy asarlarda komil insonni tarbyalash muammolari yeritilganini ko'ramiz.

Quyidagi biz komusiy olimlarning ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikrlari, ma'naviy, ahloqiy qarashlari haqida tuxtalamiz.

Jaxon matematika fanining buyuk namoyandasi Muxammad Ibn Muso al — Xorazimiy taxminan 783 yil Xorazmda tug'iladi. U boshlangich ma'lumotni o'z uyida otasidan olgan. Chunki uning otasi o'qimishli bo'lgan. Kadimiy diniy urf - odatlarini, yerli xalq yezuvchilarini bilgan. Diniy va ilmiy adabiyetlardan xabardor bo'lgan. Shuning uchun al - Xorazimiy bolaligidayek bu ilmiy manbalardan o'rganish imkoniga ega bo'lgan.

U «Al jabr va al - Mukobala» asari bilan matematika fanini rivojlantiradi xamda amalda kullash usullarini bayen etadi.

«Al - jabr» keyinchalik matematikaga oid ikkinchi kitobi «Xind arifmetikasi haqida kitob» bo'lib, ular unlik sistemasi rakamlariga bagishlangan.

Xorazimiy xindlarning falakiyet jadvallarini taxlil ztib, «Xorazimiy ziji» nomi bilan shashxur astranomik jadvallar to'zdi. Shuningdek olim «Yer satxini

ulchash», «Kuyosh soati to'g'risida», «Yaxudiyalar tarixi va ularning bayramlarini belgilash» kabi asarlari bilan fan sohasiga juda katta xissa qo'shdi.

Al - Xorazmiy bilish nazariyasiga muhim hissa qo'shdi. U birinchilardan bo'lib, sinov - kuzatish va sinov metodlariga asos soldi.

U birinchi marta insonlar urtasidagi munosabatlarni matematik shakllarda ifodaladi.

Xorazimiy falakiyot va geodeziyaga oid ko'zlatishlari, geografiyaga oid asarlari, u chizgan yer xaritasi xam Sharq va garb olimlari uchun tekshirish, ko'zlatish ishlarini olib borishda muxim kullanma bo'lib xizmat kiladi.

Xullas, al-Xorazimiy ilmiy bilim, ta'lim metodlari, ilm-fanga qo'shgan xissasi bilan insonni akliy kamolga yetkazishda, ta'lim - tarbiyada o'z urniga ega bo'lgan buyuk Farobiy 873 yilda Sirdaryoning Farob degan joyida tug'iladi. U boshlangich ma'lumotini o'z yurtida oladi. 5 yoshidan u yezish va o'qishni bilar edi. U yoshligidanok o'rta asr fanlarini chuqur o'rganadi.

U ilmiy malakasini takomillashtirish maqsadida 10 yoshidan Shosh, Samarkand va Buxoroga kelib ta'lim oladi. Lyokin bu joylar uning ilmga bo'lgan chankokligini koniktirmaydi. U Eronning Ray, Xamadon shaxar shaxarlarida buladi. U bir vaktning o'zida arab, fors,yunon tillarini o'rganadi.

Farobiy aniqfanlar: ilmi nujum, riyeziyot, musika, tabobat fanlariga qiziqadi. Lekin u ko'prok falsafa ilmi bilan shug'ullanadi.

Tarixiy manbalarga ko'ra u Buxoroda bo'lgan kezlarida Buxoro amiri Mansur ibn Nux Samoniyning iltimosiga ko'ra falsafiy asar «al – soniy» (ikkinchi muallim) lakabi bilan mashxur buladi.

Olimning yukorida biz tilga olgan asarlari butun jaxon ziyelilari tomonidan xakli ravishda yuksak baxolangandir.

Farobiyning asarlari arab tilidan dunyoning ko'p tiliga rus, ingliz, ispan, franso'z, o'zbek tiliga tarjima kilingan.

Farobiy nixoyatda buyuk olim va mutaffakir edi. Chunonchi, uning asarlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, o'z ilmiy qarashlari bilan yangi davrga darcha ocha bilgan va zamondoshlaridan biri necha asr olga ketgan.

Farobiyning quyidagi pedagogik qarashlari yoshlarga muxim manba bo'lib xizmat kiladi. Farobiy birinchi bo'lib ta'lim va tarbiyaga ta'rif bergan olimdir.

1. Ta'lim - so'z va o'rganish bilangina amalga oshiriladi.

2. Tarbiya - esa amaliyet, ish - tajriba bilan, ya'ni shu yo'l orkali amalga oshiriladi, deydi.

3. Xar **kim ilm**, xikmatni desa, uni yoshligidan boshlasin, so'zining ustidan chiksin, yomon ishlardan saklanadigan bulsin, xiyenat, makr va xiylalardan o'zok bulsin, diyonatli bulsin, ilm va axli ilmdan mol - dunesini ayamasin.

4. Inson yaxshi tarbiya ko'rmagan va turmushda yaxshi tajriba ortirmagan bo'lsa, u ko'p narsalarni nazarga ilmaydi va ulardan jirkanadi. Bunday narsalarga unga noo'rin bo'lib ko'ringan narsalar zaro'riy bo'lib chikadi.

Ma'lumki, inson xech qachon tug'ilganda yaxshi yoki yomon bo'lib tug'ilmaydi - biroq xar bir kishida biron bir fazilatga yoki kabixlikka mayl, qobiliyatt buladi va shu fazilatlarni to'rga buladi:

1. Fikriy fazilat

2. Xulkiy fazilat

Fikriy fazilat akliy kuvvatga kirib, akllilik, donolik faxm –farosatlilik, zexinlikdan iborat.

Xulqiy fazilat - intiluvchi kuvvatga kirib, iffat, injoat, saxiylik va adolatlilikni o'z ichiga oladi. Yomon fazilatlar rozilikdir.

Xulosa kilib aytganda, Farobiyning ijodidagi ta'lim - tarbiyaga oid konsepsiyasi shaxsni komil inson kilib tarbiyalashda muxim rol o'ynaydi.

Komusiy olim **Abu Rayxon Beruniy** 973 yil 4 sentyabrda Xorazmda dunega keladi. Beruniy yoshligidan ilmga ayniqsa aniq fanlarga qiziqadi. U matematika, jugrofiya, yuldo'zlar ilmi, tibbiyet fanlarga oid ko'p kitoblarni o'qib chikadi. Fors va arab tillarini va kadimgi ajdodlar tillarini kunt bilan o'rganadi.

Beruniy bir necha yil koinot, metallar va kimmatbaxo toshlar ustida ko'zatishlar va tajribalar olib boradi va keyinchalik ana shu tadqiqotlar asosida «Meneralogiya» asarini yaratadi. Uning «Geodiziya» asarida geografiya va

astronomiya fanlari bilan bir katorda paleontologiya ko'zlatishlari natijalari xam bayen kilingan.

Beruniyning yana bir muxim asari «Munajjimlik san'atidan boshlangich tushunchalar» dir. Bu asarda xam u bir qancha fanlar yuzasidan dastlabki tushuncha va ma'lumotlar bergan.

Olim 1030 yilda o'zining Sharq va Garbda keng z'tirof kilingan mashxur «Xindiston» asarini yaratadi. Asarda Beruniyning Xindiston] haqidagi barcha qarashlari o'z ifodasini tpgan.

Hammasi bo'lib 150 dan ortik asarlar yaratgan. Olim o'z asarlarini! usha davr an'anasiga ko'ra arab tilida yozgan. Beruniy kyoridagi| asarlarida inson kamolati haqida o'z qarashlarini bayen ztadi. Beruniy mamlakat obodonchiligi ilm - fanning ravnakiga bog'liq bo'lsa, yoshlarning baxt- saodati va kamolatini uning bilimi, axloki va ma'rifatida deb biladi.

Shuning uchun u yoshlarni ilm-ma'rifatga chorlaydi. Beruniy yoshlardan raximdil, mexribon, kishilarga iltifotli, xayrixox bo'lishini, najotsich odamga kul cho'zishni, makkorlik, ayerlik, adolatsizlik, boylikka xirs kuyish, yelgon gapirish kabi sifatlarga yo'l kuymaslikni talab kiladi.

Beruniy insonni tabiatning eng oliy kamolati deb karaydi u insonning ma'naviy qiyofasidagi barcha ahloqiy xislatlarni yaxshilik va yomonlik kabi 2 to'rga buladi.

Olim bolalarni mexnatga o'rgatish metodlari, yo'llari haqida xam fikr yuritadi. U bolalarni eng kichik ilk yoshidan mexnatga o'rgatish kerak deydi.

Beruniy «Meneralogiya» asarida fakat kimmatbaxo metallar, toshlar haqida zmas, xunarmandchilikka oid, shogird tayerlash jarayeni, utalarning xunar o'rgatish metodlari haqida kimmatli fikrlar bildiradi.

«Saydana» nomli mashxur asarida zsa Sharqdagi dorivor o'simliklarning tavsifi bayen kilingan.

Beruniy inson kamolatida 3 narsa muxim rol o'ynaydi deydi.

1. Irsiyat.
2. Muhit.

3. Tarbiya.

Beruniyning ilmiy bilimlarini zgallash yo'llari, usullari haqidagi fikrlari xozirgi davr uchun xam dolzarbdir. O'quvchiga bilim berishda u:

- o'quvchilarni zeriktirmaslik;
- bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o'tavermaslik;
- uzviylik, izchillik;
- yangi mavzularni qiziqarli, asosan ko'rgazmali bayen etish va xakozoga e'tibor berish kerakligini uktirdi.

Olim fan sohasidagi yedg'orliklarni, ilmiy bilimlariga oid koldirgan barcha boyliklarni, kunt bilan o'rganishga da'vat ztadi.

Ilim toliblariga kalbni yomon illatlardan kotib kolgan urf -odatlardan, xirsdan, bexuda rakobatdan, ochko'zlikdan, shon - shuxratdan saklanishi zarurligini uktiradi.

Yukoridagilardan ko'rinib to'ribdiki, Beruniyning komil insonni| shakllantirishga oid bu fikrlari o'z zamonasi uchun zmas, xozirgi davr ta'lim-tarbiyasini takomillashtirishda xam katta axamiyatga zgadir.

Abu Ali ibn Sino 980 yilda Buxoro shaxri yakinidagi Afshona kishlogida kichik amaldor oilasida dunega keladi. Uning otasi Abdullox va uning do'stlari bilimdon kishilar bo'lib, ularning ilmi? munozaralarida yosh Ibn Sino xam katnashar edi. Bunday oilaviy muhit! Buxoro shaxridagi ko'plab madrasalar, kasalxona va nodir kitobla saklanadigan kutubxonalarning mavjudligi xam yosh va iqtidororli Sinoga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

U maktabni o'qib ko'pgina ustozlardan ta'lim oladi. Masalan^ Abdullox Motiliydan falsafa, mantik, xandayea buytcha Buxorolik Abu Mansur Kamariydan til buyicha ta'lim oladi.

IX - asr oxiri va X asr boshlariga kelib ulkada siyesiy ijtimoi? vaziyat murakkablashadi. Shuning uchun Ibn Sino Xorazmga -Urganchga kuchib utadi. Xorazmda bir kator olimlar bilan xamkorlikda Beruniy boshkarayetgan "Ma'mun akademiyasida" ilmiy ish bilan shug'ullanadi. Natijada o'zining yirik asari "Tib konunlari", "ash - Shifo" ustida ii olib boradi.

Ibn Sino fanning turli sohasida oid 450 dan ortik asar yaratadk Lyokin bizgacha 250 ga yaqiniga yetib kelgan bo'lib, ulardan 50 dan ortiy kulezmalari O'zbyoki ston Fanlari Akademiyasi Abu Rayxon Beruniy nomidagi katta Sharqshunoslik institutining kitob fondida saklanib kelmokda.

U ta'lim - tariyaga tallukli bo'lgan quyidagi asarlarni Yaratgan Masalan: "Tadbir al Manzil", turar joyni boshkarish, "Axlok risola", "Burch haqida risola", "Nafsni pokiza tutish" va boshka asarlari bilan ilm fanga xissa qo'shgan buyuk allomadir. Ibn Sino ahloqiy xislatlardan: iffat, kanoat, saxiylik, shijoat, sabr, muloyimlik, sirni saklay bilishlik, ilmiy - ma'rifatli bo'lish, kamtarlik, adolatlilik, do'stlik, vafodorlik kabi ahloqiy kateg'oriyalarga ta'rif beradi. U iymoniy fazilatlariga:

Jasurlik - biror ishni bajarishda kishining jasurligi: Chidamlilik - inson boshiga tushgan yomonlikni tuxtatib turuvchi kuvvat: Ziyraklik - syozgi bergan narsalarning haqiqiy ma'nosini tezlik bilan tushunishga yerdam beruvchi kuvvat.

Ibn Sinoning fikricha insonlar xulk - atvorida birmuncha nuksonlar bor. Bular: aldash, rashk, uch olish, adovat, buxton, irodasizlik kabilardir.

U fanlar tavsifi haqida xam fikr bildirgan Olim birinchi o'ringa tibbiyet fanlarini ko'ydi. Falsafani zsa ikkinchi guruxga - nazariy va amaliy guruxga buladi.

U birinchi guruxga ztika, iktisod, siyosatni kiritadi. Ikkinchi guruxga fizika, matematika, matefizika dunyo konuniyatlarini o'rganuvchi barcha fanlarni kiritgan.

Olim fizika, tarix fanlari bilan shug'ullangan.

Ibn Sino bilim olishda bolalarni jamoa bo'lib maktabda o'qitish zarurligini ko'rsatadi va ta'limda quyidagilarga riol ETISH zarurligini ta'kidlaydi.

Bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib ko'ymaslik; ta'limda yengildan og'irga borish orqali bilim berish; olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo'lishi; o'qitishda jamoa bo'lib maktabga o'qitishga z'tibolr berish; bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini xisobga olish; o'qitishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borish.

Bu talablar hozirgi davr ta'lim tamoyillariga xam mos kelishi bilan kimmatli bo'lib, bolalarni yengil - yelpi bilim olish zmas, balki xar tomonlama chuqur va mustaxkam bilim olishlariga yerdam beradi.

U bola tarbiyasi haqida fikr bildirar zkan, bola tarbiyasini unga ism kuyishdan boshlashi lozim deb topadi. Bolalaga munosib ism tanlash ota -onaning dastlabki oliyjanob vazifasi deb biladi. Agar kadimgi yunon faylasufi Platon va Aristotellar bola tarbiyasini davlat ixtiyeriga kuysalar Ibn Sino bola tarbiyasi bilan ota-ona shug'ullanishi kerak deydi.

Xulosa kilib aytganda Ibn Sino buyuk olim, faylasaf. adib, tabib bo'lishi bilan birga bukj murabbiy edi. U ta'lim - tarbiya haqida juda ko'p bosh kotira.

Olimning pedagogika faniga qo'shgan xissasi shundaki. u ta'limi tarbiyaviy qarashlarida insonning xam akliy xam ahloqiy xam zsteti xamda jismoniy tomondan rivojlanishi, kamolga yetishining mezonin ishlab chikadi.

Tarbiya tizimiga jismoniy tarbiyaning kiritilishi zsa olimning tarbiya sohasidagi katta xizmatlaridan xisoblanadi.

Yana uning xizmatlaridan biri shundaki, u insonning mexnati qobilayati, akl -zakovatini ulugladi, undagi qudratga, ishonadi. Inson taffakko'rining tantana kilishi kerakligini targib kiladi.

I BOB BO`YICHA XULOSALAR

1. O'qituvchining pedagogik mahoratida o'quv jarëni loyihalashning o'rni muhim. O'quv jarëni - shunday markazki, o'qituvchining har bir tafakkuri va harakatlari shu markaz atrofida aylanib, yana unga qaytib keladi. Har bir dars o'qitish jarayoniga o'zining, faqat unga xos bo'lgan hissasini qo'shadi. Pedagogik mahoratning paydo bo'lish tarixi, tarbiyachilik faoliyatining tarkibiy qismi sifatlarini, o'qituvchilik kasbi eng qadimiy kasblardan hisoblanib pedagogik mahoratning paydo bo'lishi ham kishilik jamiyatida o'qitishning paydo bo'lishi ya'ni insonlar to'plagan tajribadar: yurish-turmsh hatti-xarakatlarining mexnat soxasidagi dastlabki tajribalarni, urf-odatlarini aqliy axloqiy iloxiy bilimlarni

yoshlarga o`rgatish: yozuv ixtiro qilingach o`qish yozishni o`rgatish, u tashkil etilgan dastlabki maktablarning paydo bo`lishini ochib bergan.

2. Pedagogik mahorat zaruriyati va mohiyati qadimdan ta`lim-tarbiya jarayonida ko`rsatilib o`tilgan. Pedagogik mahorat nima? Uning mohiyati nimalardan iborat? Pedagogik- psixologik adabiyot-manbalarda ayni paytda “Pedagogik-mahoratning” turli xil ta`riflarini uchratish mumkin. Hanuzgacha bu borada bir to`xtamga kelingani yo`q. Uning tashqi ko`rinishi turli xildagi pedagogik vazifalarni muvofaqiyatli hal etishda va ta`lim-tarbiya jarayonida yuqori samaraga erishish kabilar o`z aksini topadi.

II - BOB. UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK FAOLIYATNING MAZMUN VA MOHIYATI

2.1. TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK FAOLIYATNING USULLARI

Bugungi kun pedagogikasi asosli ravishda shuni takidlaydiki, ta'lim-tarbiya sifati avvalambor dars sifatiga bog'liq. Faqat dars mashg'ulotlari pedagogik pedagogik jarayonni oqimini boshqarib turadi. Kim mohir o'qituvchi bo'lishni hohlamaydi? Qaysi o'qituvchi darslarni samarali qiziqarli, mazmunli bo'lishini, o'quvchilar uning ortidan ergashishini hohlamaydi? Buning uchun ko'p yillik "mehnat faolyati"ga ega bo'lish kamlik qiladi. Buning uchun dars metodikasi va texnikasini mukammal o'zlashtirgan bo'lishi lozim. Darsga tayyorlanishda eng muhim narsa nima? Bu jarayonda birinchi galda nimaga etibor berish kerak? Bu erda darsning butun metodikasi va texnikasi haqida fikrlash lozim. Bu juda katta jarayondir. Shuning uchun dars mashg'ulonlariga tayyorlanishning ma'lum bir texnologik tomonlama to'talib o'tamiz.

Darsning maqsadi va vazifalari.

O'qituvchi mahorati birinchi o'rinda uning dars mashg'ulotlariga qanday tayyorgarlik ko'rganiga bog'liq, mavjud imkoniyatlarning oshib borayotganligidan unimli foydalanishga bog'liq. U muntazam va mazmunli, maqsadli o'z bilimni oshirib borishi, o'z tajribasini yangi metodlar bilan boyitib borishi lozim. Dars mashg'ulotlarining maqsad aniq pedagogikasi vazifalarini belgilab olish muvaffaqiyat garovidir. Har bir darsning maqsadi tarbiyaviy, ta'limiy rivojlantiruvchi vazifalarni amalga oshiradi:

Darsning tarbiyaviy vazifasi asosan o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish (masalan olamning moddiyligi voqia- hodisalarning sabab-oqibat yuzasidan bir-biri bilan o'quvchilarning bog'liqligi tabiat va jamiyatdagi harakat rivojlanish) o'quvchilarni ijtimoiy-siyosiy voqialardan xabardor qilishlik kabi insoniy fazilatlarni va munosabatlarni shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Darsning ta'limiy vazifasi o'quvchilarni o'quv dasturi talablari doirasida bilim ko'nikma va malaka bilan qurollantirish ishlarini amalga oshiradi.

Darsning rejalashtiruvchi vazifasi esa o'quvchilarda o'rganilayotgan materialning mohiyatini eng muhim jarayonlarini ajratib olib bilish ko'nikmalarni shakllantirish (sxemalar tuzish, reja tuzish, tushuncha va dalillarni umumlashtirish.) o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, nutqini rivojlantirish, dars o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni engishga o'rgatish, irodani mustaxkamlash xususiyatni rivojlantirish vazifalarini bajaradi.

Tajribali o'qituvchilar dars materialining eng muhim joylarini ajratib ko'rsatib oladilar nimaga asosiy urg'u berish kerakligini oldindan rejalashtiradi.

Dars strukturasi va tayyorlanish zamonaviy dars mashg'ulotlarini tashkil etishning asosiy qoidalari:

- ~ Maqsadni aniqlash;
- ~ O'quv materialini mazmunini taxlil qilish;
- ~ Ta'limning vazifaligini shakllantirish;
- ~ Ta'limning eng qulay metod va uslublarini tanlash;
- ~ O'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligini aniq tashkil etish.
- ~ Dars turi va strukturasi nash.

Yosh o'qituvchilarda dars strukturasi aniqlab olish ma'lum qiyinchiliklarni vujudga keltiradi. Dars strukturasi bu - asosiy dars elementlarining (bilimlarni tekshirish yangi bilimlarni o'rganish, oldindan o'rganilgan materialni mustaxkamlash, o'rganilayotgan materialni o'zlashtirishni nazorat qilish, o'rganilgan materialni umumlashtirish, uyga vazifa) ketma-ketligi va o'zaro aloqadorligini taminlashdir.

“O'rgatmoq-bu ikki karra o'rganmoqdir” degan fikr quloqqa tez-tez chalinadi. Qachonki o'qituvchi o'z fanini mukammal egallasagina va faqat shu shart bilangina u ma'lum darajaga, dars o'tish mahoratiga, bolalarning xurmatiga, o'z o'quvchilariga yanada kuchliroq tarbiyaviy ta'sir etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday o'qituvchi bolalar diqqatini engil boshqara biladi o'z faniga nisbatan ularda qiziqish uyg'otadi.

Yosh o'qituvchi quyidagi qoidalarni ish darajada mukammal eslab qolishi zarur. U nafaqat o'z fanini a'lo darajada egallab olgan bo'lishi zarur, balki odamlar keyingi nimaga qiziqayotganligini (siyosat, fan, san'at, texnika, sport soxalarida nimalar ularni ko'proq tashvishga solayotganligini) kuzatib borishi va bu soxalarda ham etarlicha bilimga ega bo'lishi muhimdir.

Dars har qanday ta'lim-tarbiya jarayoni kabi siyosiy elementlarni o'z ichiga oladi. Darsga o'qituvchi o'zining va bolalarning dunyoga borliqga munosabatini siyosiy mafkura bilan uyg'unlashtirib olib boradi. Bu o'qituvchilarda siyosiy bilimlarni siyosiy ongini va huquqiy fuqorolikni talab etadi. Bularning barchasi o'qituvchiga siyosiy bilimlarni pedagogik mahorat cho'qqilarini egallashlariga imkon yaratib beradi.

Buni yaxshi o'zlashtirib olgan o'qituvchilar o'zlarining ko'rsatma va talablarini samarali boshqara oladilar, dars jarayonida ovoz oxangiga o'zgartirishlar kiritish, rag'batlantirish, darsga yakun yasash kabi ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkoniyatlariga ega bo'ladi. O'quvchilarga nisbatan qo'yiladigan talablarning turlari aniqlashda pedagogik variant muhim omil bo'lib xizmat qiladi, bu erda muhim talabning aniq qo'yilishi va oxiriga etkazilishidi.

Tarbiyachi mahoratining asosiy mazmuni bu bilimlar va ularga asoslangan malakalardir. Tarbiyachining muhim malakalariga quyidagilar kiradi; bolalar dunyosida sodir bo'ladigan jarayonlarda o'z-o'zini tutish ko'nikma va malakalari; "maqsad vositalari - natija" bir-biriga muvofiqligini analiz qilish malakasi, ishnish va talab qilish malakasi tez topish va diqqatni ko'chira olish malakasi, bolalar bilan o'ynash malakasi, vaziyatni turli tomondan baxolash malakasi, tasodifiy narsadan kerakli muhim narsani ko'ra olish malakasi, o'zini his tuyg'ularini fikrlash so'z orqali, imo-ishora orqali, harakatlar orqali aniq qilib kuzatish malakasi. Mohir usta deb, tarbiya jaratoning texnologiyasi haqida o'ylab kelajakda yangiliklar qo'shaman degan erkin shexsnini rivojlantirish tarbiyalash uchun butun muloqot tizimini shakllantiradi. Tarbiyachining mahorati xar bir ayrim

vaziyatda ijoddir. Pedagog bolalar dunyosiga diliga til topishda ularga tasir etish uchun vositalarni tanlashda ijodiy echimlarni qidirib topadi. Tarbiyaviy ishlar amalyotida qiyin bolalar ham uchraydi. Ularga maxsus individual xolda yondashish kerak. “Qiyin” bolalarni tarbiyalash bu eng og’ir ishdir. Buning uchun alohida diqqat etibor, sabr toqat, mahorat, takt, iliq munosabatlar mehribonlik zarur. Suxomkinskiy V.A. ishlariga asoslanib ish olib borganda uchta aspektga tarbiyaning darajasi. Tarbiyachilar ish olib borganda dastur asosida shaxsiy ish rejasini tuzishlari kerak.

- * Bolalarni subektiv dunyosidagi jarayonlarni vaziyatlarni o’rganib chiqish.

- * Odob va qarashlarda sodir bo’lganda xatolar sababini bilib olish.

- * Hayotdagi voqialardan vaziyatlarda kerak bo’ladigan jarayonlarni tanlab olish.

- * Bolalar bilan munosabatlarni o’rnatish uchun psixologik jixatdan bolalarning hayot tajribasi darajasida yondashish kerak.

- * Bolalarda sodir bo’ladigan o’zgarishlarni nazorat qilish.

Amaliyot ko’rsatadiki “qiyin” bolalar bilan ishlash bu uzoq muddatli murakkab jarayon. Bunda ma’lum bir konsepsiya tuzish zarur, ya’ni optimestik ipotiza bilan yondashish o’zaro muloqot va yordamni o’rnatish. Bu ishlar amalda asosiy poydevor ~”BIZ” degan tushuncha ustun bo’lishi kerak. O’qituvchi o’quvchilarga nisbatan muayyan xolatda tursagina (bu xolat ularning yoshiga qarab turlicha bo’ladi.) pedagogik tasir ko’rsatishni muvaffaqiyatli amalga oshira oladi. Mazkur holat o’quvchilar bilan muomala soxasida o’qituvchilar asosiy yo’l-yo’rig’idan iborat bo’lib u o’quvchilarning psixologik yosh xususyatlariga momand bo’ladi. Tarbiyaning mavjud tajribasini taxlil qilib tajribaga sinov ishi o’quvchilarning yoshiga muvofiq ravishda o’qituvchi holati tutgan yo’lining o’zgarish mezonini aniqlash imkonini beradi. Bu o’quvchilar jamoasiga nisbatan tashqi holatdan ma’lum darajada ichki holatga o’tish o’quvchilar bevosita tasirini ortishi jamoani boshqarish

organlariga berish xar bir bola shaxsining ichki olamiga ko'p tasir etishga o'tishdir.

Turli yoshdagi o'quvchilarning muammosiga tasir ko'rsatish subekti bilan o'qituvchi tutgan yo'l va mahoratini umumlashtirilgan tavsifini quyidagicha tasavvur qilish mumkin. Quyi sinflarda o'qituvchi tashkilotchi bo'lib maydonga chiqadi. V. Dalning lug'atiga qaraganda tuzuvchi tasis etuvchi (tashkil etish, yo'lga qo'yish, qat'iy asoslash degan so'zdan) manoni bildiradi. Pedagogni kichik yoshdagi o'quvchilar hayotiga tasir ko'rsatishining asosiy mazmuni uni tashkil etish zaruriyati bilan belgilanadi. Kichik yoshdagi o'quvchilar o'quvchilar kollektivlarida talabchan va quvnoq tarbiyachi bo'la oladigan bolalarning faol ijodkorlik bilan to'la hayotni tashkil etib ular orasida o'zaro hayrihohlik g'axo'rlik vaziyatini zavqli vaziyatni vujudga keltira oladigan tarbiyachilar katta yoshdagi bunday kishilarni o'z do'stlari deb qabul qilishga moyildirlar. Bunday munosabat eng yaxshi munosabatdir. Chunki u katta yoshdagi kishiga tashkiliy vazifalarni xal etishni osonlashtiradi, tarbiya vazifalarini mohirlik bilan samarali xal etishga yordam beradi. o'smirlar o'qiydigan sinflarda o'qituvchilarning xolati raxbar degan so'z bilan ifodalanishi mumkun. V. Dal bu so'zni quyidagicha ya'ni ko'rsatuvchi ish boshi murabbiy boshlovchi deb tariflaydi. Pedagogning o'smirlarga tasir ko'rsatishining asosiy mazmuni ular faolyatiga raxbarlik qilish zarurati bilan belgilanadi. Bu faolyat o'z-o'zini tashkil qilishning ko'proq ulishini o'ziga qamrab oladi, bu o'qituvchining ta'lim tarbiya jarayoning raxbari sifatida o'quvchilarga quyidagi talablar mazmunini ochib beradi. Pedagogik talablarni ongli va sitqidildan bajarishlari uchun talab mazmuniga nisbatan o'qituvchi va o'quvchilarning bir xil xissiyotlarini engillashtirish va hokozolar uchun kerak boshqacha so'zlar bilan aytganda jamoa faolyat jarayonini qulaylashtirish zarurdir, aks xolda talab samarasiz bo'lib qoladi, katta yoshdagi o'smirlarga nisbatan o'qituvchi xomiy yoki tarbiyachi sifatida turadi. Bu so'zlar V.Dal lug'atida "homiyluk qiluvchi, g'amxo'r serharakat" sifatida tariflanadi. Bunday xolat shuni taqozo qiladiki

o'qituvchi faolyatining shunday soxalarida ya'ni bevosita aralashuv kam samara beradigan soxalarda, o'quvchilarning o'zaro harakatiga aloxida etibor berish lozim. Bu esa pedagogdan katta yoshdagi o'smirlarga o'ziga xos homiylik qilishni talab etadi, bu avvalo ularning bu soxadagi axvoli yaxshi bo'lishi haqida bevosita g'amxo'rlikni o'z ichiga oladi.

Yuqori sinflarda o'qituvchining xolati konsultant ya'ni muayyan soxada maslahatlar beruvchi mutaxassis so'zi bilan ifodalanishi mumkin. O'qituvchi yuqori sinf o'quvchilari bilan muloqat yo'li bilan muomala qilganda o'tmish g'oyaviy merosini muhim ahamiyatini tasdiqlab berish lozim. Bunday xolda u keng muammolar bo'yicha maslahatchi bo'lib keladi va yuqori sinf o'quvchilariga samarali tasir ko'rsatish imkoniga ega bo'ladi. O'qituvchi jamoa azolari bilan gaplasha olishi ham kerak. O'qituvchilar jamoasi muomala ko'pincha suhbat, leksiya, axborot shaklida bo'ladi. Birinchi novbatda suhbatni qanday boshlash, qanday qilib darxol o'qituvchining gaplariga bolalarning diqqatuni tortish qiziqtirish haqida gapirib o'tamiz. Jumladan mavzuga diqqat tortish, uni tushintirish, taxlil qilish, maqola keltirish mumkin. Bunda o'qituvchi suhbat olib borayotganda ancha qisqa lekin etarli qilib ochib berish vazifasi turadi. Har qanday suhbat bolalarni qiziqтира olishi lozim. Faolyat yo'nalishlarida keng miqyosda joriy etilishi lozim bo'lgan "ona yurt", yosh ishbilarmon, yosh hunarmandlar, meros, mexr-shavqat, tabiat va inson, kabi ishlar qo'llashi bolalarni tarixni o'rganish va uni targ'ib qilish, xalq urf odatlari bolalar o'yinlarini o'rganishda katta yordam beradi. Bolalar orasida kattayu kichikka doim g'amxo'r bo'lish, ayniqsa bemor yotgan qaryalarga yoki tengdoshga bo'lgan mehr-muruvvatni ayamalik singdira olish murabbiy va tarbiyachilarning muhim ishidir. Buning uchun ular o'z tarbiyalanuchilari bilan oromgox hududida istiqomat qilayotgan keksa, yolg'iz bemor, qariyalardan xabar olishi ularning uy ishlarida ko'maklashishi, zarur bo'lsa kichik tamirlash ishlarini olib borishi mumkin. Oromgohda ko'ngilli dam olish uchun sport bilan shug'illanish turli xil o'yinlar o'tkazish, bichish- tikish, kashtachilik va hokozolar. Yosh tabiatshunoslar, sayyoxlar va texniklar ish olib borishlari

lozim. Yozgi sport sog'lomlashtirish oromgohlarini tashkil etish an'anaga aylanib bormoqda oromgohlar odatdagiday birinchi iyun kuni ochiladi. V.Dal lo'g'tida "homiylilik qiluvchi g'amxo'r, serxarakat", "verbal" og'zaki, fatik axborot, "munozaraviy", "oshkaraviy", muomalaning darajasi. Xaqiqiy pedagog faqat bilimga emas so'zlashish madaniyatiga xam bo'lishi kerak. Maktabda umuman o'qish jarayonida ikkita asosiy shaxs o'qituvchi va o'quvchi bo'ladi.

Bu ikkala shaxsning dars jarayonida sinfdan tashqari ish olib borish jarayonida ularning xar biri bilan to'g'ri munosabatda bo'lish o'quvchi shaxsining shaklanishida talimiy- tarbiyaviy jarayon effektiv tasir ko'rsatadi. O'qituvchi o'quvchilarning psixologik xususyatlarini qobilyatalarini xisobga olgan xolda unga murojat etishi kerak. Dars jarayonida pedagog o'quvchi shaxsini pastga urmaslikka xarakat qilishi faqat buyruq jerkish orqali tarbiyalamasligi kerak. O'quvchi o'zini va o'qituvchi huquqlarini mustaqil anglay bilishi kerak. Masalan: sakkiz yillik maktabning direktori shunday dedi " men o'zim o'quvchilar bilan kurashib kelyapman aslida esa hamma kurashishi kerak".

Bu maktabning direktori o'qishni, intizomni yaxshilashga intilyapti. Lekin buning uchin to'g'ri yo'lni tanlamaydi. Ya'ni o'quvchilarga qarshi kurash olib borishi ularni o'z hoxishiga mo'tiy qilishi, shaxsni erga urish. Shular natijasida quyidagi choralar ko'radi: majlisda sharmanda qilish, vada berdirish, ota-onalarni chaqirish vahokozo. Natijada o'quvchi va o'qituvchi bir-biriga qarama qarshi bo'lib qoladi. Aslida esa ularning maqsadi, yo'nalishi bir joyga qaratilgan bo'lib ular hamlorlikda ish olib borishlari shart.

Pedagog faqat bilim berib qolmay, boshqalar va o'zining hayoti uchin ma'sulyatni xis qiladigan shaxsni fuqoroni tarbiyalashi kerak. Bunga esa kurash orqali emas gumanistik munosabatlar orqali erishiladi. Shunday munosabat orqali o'quvchi o'z taqdirining ona yurtining xo'jayini ekanligini, har tomonlama rivojlanishiga erishishi kerak. Pedagog bilan o'quvchining munosabati bo'limida o'qituvchi katta rol o'ynaydi. Chunki u etakchi rolni bajaradi. Munosabat pedagogik faolyatning eng asosiy professional qurolidir.

Pedagogik munosabat esa bu pedagogning o'quvchi bilan darsda, darsdan tashqarida bo'lgan professional munosabat. Bu munosabat ijobiy psixologik klimat yaratish uchun qaratilgan. Noto'g'ri pedagogik munosabat o'quvchilarning ikkilanishiga xotirasi, diqqatining bo'linishiga, mustaqil fikr yuritishi, xohishni keskin pasaytirib yuboradi. Natijada faqat o'qituvchiga emas balki uning faniga ham o'quvchi tomonidan negativ qarash paydo bo'ladi. Pedagogik munosabat sotsial-psixologik proses singari quyidagi funksiyalari bilan karakterlanadi: shaxsni anglash, informatsiya almashish, faolyatning tashkil etilishi, rollar almashuvi, xamdardlik va o'zini ishontirish. Munosabatning informatsiyaviy funksiyasi manaviy boyliklarni va materiallar almashuvini taminlaydi, ta'lim tarbiyaviy jarayonda ijobiy motivizatsiya uchun sharoit yaratadi. O'qituvchi uchun bolani tushina bilish, ularning extiyojlarini bilish muhim. Dars rejasini tuza turib faqatgina informatsiyani o'quvchi tomonidan o'zlashtirishni emas balki mustaqil o'z fikrini bayon etishni ham inobatga olish zarur, o'quvchini darsga qiziqtirish va rag'batlantirib turish kerak.

Bog'chaning muhiti maktabdan ancha farq qiladi. Bog'chada pedagog tarbiyachi ta'lim tarbiyani asosan o'yin orqali beradi. O'yin faolyatidan tashqari mashg'ulot jarayonida mehnat faolyati orqali bolani xar tomonlama rivojlantirib unda bilim va ko'nikma shakllantirishga harakat qiladi. Tarbiyachi qanday faolyatda bo'lmasin bola bilan bevosita munosabatda bo'ladi. U etakchi rolni o'ynaydi, tarbiyachi bola tarbiyalashda uni psixologik jixatdan o'rganishi lozim. Bolaga baqirmaslik uni shaxsini do'stlari oldida pastga urmasligi kerak. Bolaga ligtatorlik qilish orqali qattiq qo'l bo'lish orqali ta'lim - tarbiya berib bolmaydi. Chunki uni erkin xis qilmagan bola xech qachon normal rivojlanmaydi. Bu qo'quv bolada tarbiyachiga va bog'chaga nisbatan nafrat uyg'otadi. Bunday vaziyat bo'lmasligi uchun yarbiyachi nutqi aniq, ravon, ifodali bo'lishi kerak. Bolalarni ko'ngliga yo'l topish xar bir tarbiyachilarning vazifasidir.

2.2. O'QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATI VA TEXNIKASI - UMUMIY PEDAGOGIK MALAKALAR YIG'INDISI SIFATIDA

Pedagog texnikasi o'qituvchiga o'quv faolyatida ham o'qitishdan tashqari faolyatda ham zarur bo'lgan umumiy pedagogik malakalar yig'indisidan iborat bo'ladi. Avvalo pedagogik texnikaning tarkibiy qismi sifatida o'qituvchining nutq malakalarini savodini o'z nutqini chiroyli va tushunarli qilib bayon etish o'z fikr va xis tuyg'ularining so'zda aniq ifodalash malakalarini aytib o'tish mumkin.

Shunday qilib o'qituvchining pedagogik texnikasi bu shunday bir malakalar yig'indisidirki pedagogik tarbiyalanuvchilar ko'rib va eshitib turgan narsalar orqali ularga o'z fikrlari va qalbini etkazish imkonini beradi. Bolalar bilan bevosita muomala qilishda pedagogning huddi ana shu malakalarini uning xulq-atvorida nomoyon bo'ladi.

Pedagogik vaziyatning haddan tashqari xilma-xilligi pedagogdan ijodiy xulq-atvorni aytganda xar qanday pedagogik vaziyatda tarbiyalanuvchilarga samarali tasir ko'rsatishga yordam beradi. Rivojlangan pedagogik texnika o'qituvchiga o'zini pedagogik faolyatda chuqurroq va yaqqolroq ko'satish, bolalar bilan muomala qilganda o'z shaxsiyatidagi kasbiy jixatdan bergan yaxshi axamiyatli narsalarni ochib berishga yordamlashadi. Mukammal pedagogik texnika pedagogning vaqti va kuchlarini ijodiy ish uchun bo'shatib beradi, pedagogik o'zaro tasir ko'rsatish jarayonida bolalar bilan muomala qilishda zarur so'zni toppish yoki muvaffaqiyatli chiqmagan ish oxangini tushintirishga o'z fikrini chalg'itmaslik imkonini beradi. Bundan tashqari xaqiqiy pedagog tasir ko'rsatishda o'qituvchining pedagogik soxadagi barcha malakalari bir vaqtda nomoyon bo'ladi. Nutq, imo-ishora mimika bilan sodir bo'ladi. Uzliksiz o'zini to'la bilish tasirchan vositalarni tanlashga muvaffaqiyatli ravishda tuzatish kiritib borish imkonini beradi va hokozolar. Pedagogik texnika malakalarining shakllanishi darajasi malum darajada pedagogning umumiy madaniyat darajasini ya'ni shaxsning pedagogik

imkoniyatlarini aks ettiradi, desak to'g'ri bo'ladi. Avval pedagogning nutqi qashshoq va tartibsiz bo'lsa u xolda eng to'g'ri so'zlar xam, eng kerakli tadbirlar tarbiyachining na aqil idrokiga xissiyotlariga tasir qiladi. Pedagogik texnika to'g'risida aytilganlarning hammasi har bir pedagog uchun bu texnikani tashkil etuvchi mimikalarni egallash nixoyatda zarurligini ochiq-oydin ko'rsatib turibdi.

Pedagogning mexnati- bu bexad izlanish va azob uqubatli kechinmalar, ilhom va betakror ko'rinish uni ko'pdan-ko'p kundalik ishlar, og'ir bo'lishi va bolalar bilan birgalikda boshdan kechirgan quvonchdan qanoat xosil qilishdir.

Pedagogik sintez- bu qandaydir qo'l bilan bo'lmaydigan, faxm farosat bilan amalga oshiriladigan narsalar degan tasurot tug'uladi.

Har qanday ijodkorlik buning ustiga pedagogik ijodkorlik turi faqat joyda reaksiyalar asosida boshlanishi mumkin emas, tarbiya sifatida uning pedagogik texnikasi uning bir qolibdagi mehnat madaniyati borki ularni bilib olish zarur. Pedagogik kadrlarni tayyorlash va ularni malakasini oshirishning butin tizimi anashu bilan olishishga qaratilishi kerak. Biroq xali xech kim oily o'quv yurtida o'qib o'qituvchilar malakasini oshirish kursini tamomlamaganidan keyin usta pedagog bo'lib qolmagan. Usta pedagoglar maktabda vujudga keladi, bolalar bilan muomalada tarbiyalanadi.

Xo'sh pedagogik mahorat nima va uni nimalar tashkil etadi? Bu faxm farosat bilimlarning chinakkam ilmiy tarbiyaday qiyinchiliklarni yangilashga qodir bo'lgan nuvuzli raxbarlarning bolalar qalbini qanday ekanligini xis qilish mahorati, ichki dunyosi nozik va zada bo'lgan bola shaxsiga moxirlik bilan avaylab yondashish, donolikva ilodi dadillik, ilmy taxlil, xayol va fantaziyasi bo'lgan qobilyat majmuidir.

Pedagogik mahoratga pedagogik bilimlar, faxm- farosat bilan bir qatorda texnika soxasidagi bilimlar, malakalar ham kiradiki, ular tarbiyaga ozroq kuch sarflab ko'proq natijalarga erishish imkonini beradi. Albatta pedagogning

mahorati erishilgan narsalar chegarasidan chiqishga doimo intilishi ham ko'zda tutiladi.

Pedagogik mahorat nazaryasi va metodikasining ishlab chiqilmaganligi shunga olib keldike pedagoglar hxr biri o'zicha paypaslab ijodiy ishni olib boradi. Ayni bir xil savollarni bolalar bilan pedagoglar jamoasi qanday qilib til topishish mumkin? Bolalarning pedagoglar tolabini bajarishga qanday qilib majbur etish mumkin? Qanday qilib yaxshi pedagog ruxiyatini saqlab qolish va o'z kuch- quvvatini oqilona sarflash mumkin? Degan savollarni mustaqil takrorlaydi. Bu savollarga beriladigan javoblar har bir mohir pedagogning ishida zarur ilmiy malakalarni shakllantirish bilan bog'liq bo'lib mazkur masalalarni hal qilish pedagogdan odatdan tashqari kuch-qobilyatni, qatiyatni, tirishqoqlikni, tadqiqotlar o'ib borishga intilish, yangi vaziyatga, yangi jamoaga kirish qobilyati, samimiyati, to'g'ri va halollikni u o'tkir aqil idrokni bir vositani boshqa biribilan tekshirtirib ko'rish malakasini talab qilinadi. Pedagogika fani bilan san'atning uzviy aloqadorligi zarur. U yuksak kasb mahoratini taminlaydi. Sharq mutaffakirlari to'g'ri aytib o'tganidek xarakatchan, murakkab va xilma-xil fandır. Tarbiya nazaryasida tayyor andozalar yo'q. Pedagogika hayotning barcha hodisalari uchun tayyor echimlarni taklif qilmaydi, degan qoida siyqasi chiqqan qoida bo'lib qoldi.

Pedagogika fikrlashga o'rgatadi, murakkab pedagogika muallimlarni hal qilish uchun to'g'ri yo'l yo'riq va ilmiy asoslangan yo'llarni ko'rsatadi. O'qituvchi pedagogik tasir ko'rsatish metodikasi va texnikasi bilan qurollantiradi. Biroq texnikaning tarkibiy qismlari bilan mahorat (ning) o'rtasidagi nisbatning dealiktik muammolarini to'g'ri hal qilish uchun tayyor andozalar mutlaqo aniq tavsiflar qaerda bo'lishi mumkin ekan degan savolga javob berish mumkin.

Pedagogik vositalarga tor amaliyotchilik nuqtai- nazarida prinsipsizlarga yondashuv (ularga foydalanishni bilgan taqdirda) tezda aytim muhim natijalarga tartibga tashkiliy aniqlikka erishish imkonini beradi, maktab hayotining murakkabligi va unga xos xususiyatlardan boxabar kishi bu

pedagogik mahoratning nomoyon bo'lishi deb qabul qilishi mumkin. Chinakkam mahorat esa o'qituvchiga ushbu qoidani yuklaydi: barcha vositalar biron kishini xayron qoldirish pedagogning ishidan farqlanishi uchun emas balki maqsadli tarbiyaning juda murakkab va ulkan vazifalarni bajarish uchun foydalaniladi. Shu sababli haqiqiy pedagog favqulotda xolatlardagina o'zi pedagogik markaz tusini berishlarini ep ko'rishi mumkin. Odatda esa uning ish uslubida tashqi oddiylik vositalariga dnomerga juda singib munosabatda bo'lish, ularning tasir doirasini va darajasini taniy bilish ajratib turadi. Ko'pincha yangi pedagogik tekshrilgan va o'rganilgan vositalardan aynan yangicha foydalanishdan iborat bo'ladi.

Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

1. O'qituvchilarning nutq malakalari. Bu jarayonda o'qituvchining nutqi ravon va darsning mazmunini tushunarli, ta'sirchan, chiroyli qilib bayon qilishi zarur. Shu asosda o'quvchilarda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg'otiladi. O'qituvchi zarur hollarda o'quv materiallarini o'zgartira olishi, qiyin narsani oson, murakkab narsani oddiy, noaniq narsani tushunarli qilib o'quvchilarga etkaza olishi darkor.

2. Pedagogika mimika va imo-ishora bilan o'quvchilarning ichki dunyosi va taraqqiy etishi lozim bo'lgan fazilatlarini payqagan holda boladagi psixologik o'zgarishlarni sezib boradi va ularga etarli yo'l-yo'riq ko'rsatadi. Yangi aniq imo-ishora ma'noli qarash o'quvchilardagi kamchiliklarni payqash va ularni etarlicha yo'qotishga sabab bo'ladi.

O'qituvchining o'z xissiy holatlarini boshqarish malakalari.

Bu jarayonda xar qanday vaziyatda o'qituvchi o'zini nazorat qilgan holda xissiy xolatini boshqara olish zarur. Bu o'qituvchida asab sestemasining buzilishi va aqliy zo'riqishlardan saqlaydi. Bu jarayon o'quvchilarda ham ro'y berishi mumkin. O'quvchini qo'pol harakat qilish unga ortiqcha jazo qo'llash shunday xatoga olib keladi.

1. Pedagogik vositalarni to'g'irlash malakalari – o'quvchilarni rag'batlantirish va jazolashda to'g'ri vositalarni topishi va qo'llashi, bu vositalar

o'quvchilarni yosh xususyatlariga va qilingan xatti-harakatga bog'liq bo'lishi lozim.

2. Pedagogik san'atkorlik va aktyorlik malakalari - o'qituvchida san'atkor va aktyorlik qobilyati ham mujassam bo'lishi zarur.

3. Pedagogik odob va etika malakalari – pedagogik vaziyatlarni haddan tashqari xilma-xilligi, pedagogdan ijodiy xulq- atvorni talab etadi.

Rivojlangan pedagogik texnika o'qituvchiga o'zini pedagogik faolyatda chuqurroq va yaqqolroq ko'rsatish. Bolalar bilan muomala qilganda o'z shaxsiyatiga kasbiy jihatdan barcha yaxshi ahamiyatli narsalarni ochib berishga yordamlashadi. Mukammal pedagogik texnika pedagogning vaqti va kuchlarini ijodiy ish uchun bo'shatib beradi. Pedagogik o'zaro tasir ko'rsatish jarayonida bolalar bilan muomala qilishda zarur so'zni topish yoki muvoffaqqyatli chiqmagan gapoxangini tushuntirishga o'z fikridan chalg'imaslikka imkon beradi.

Pedagogik texnikani egallash yo'llari:

O'qituvchi raxbarligidagi mashg'ulotlar bu mashg'ulotlar sakkiz tartibda va ommaviy o'tkazilishi mumkin. Asosan ommaviy mashg'ulotlarda ko'proq amaliy tushunchalar berilsa maqsadga muvafiq bo'lar edi. Har qanday usulda yo'l tutilganda ham eng avvalo pedagogik texnikani egallashning individual yoki namunaviy dasturi tuzib chiqilishi lozim.

Pedagogik texnikani egallagan o'qituvchi o'quv tarbiya jarayonida quyidagi tamoyillarga etiborini qaratishi lozim:

* o'qituvchilarda shakllanishi lozim bo'lgan u yoki bu fazilatni mazmunini ta'limga qarab talim-tarbiya usullaridan foydalanish.

* qo'llanilgan usul va shakl o'quvchining yoshi, ruxiy xolati, aql zakovatiga tasir eta oladigan bo'lishi.

* har bir dars ilg'or tajribalarni kishilarning shaxsiy namunasini misol keltiradi.

* pedagogik vaziyatni bilish va hisobga olish.

* talabning to'g'ri qo'yolishi va bir xilligi.

* ta'lim va tarbiya jarayonlarini istiqbollarni belgilash.

* o'quvchilarni ishontirish.

Pedagogik texnikani egallash usullari:

1. O'qituvchi raxbarligidagi mashg'ulotlar.
  2. Mustaqil ishlash va o'zini kasbga tayyorlash.
  3. Kasbiy idial sari izlanish va intilish.
  4. To'g'ri artikulyatsiya, nafas olishni mashq qilish.
  5. O'zini boshqa kishilar ko'zi bilan ko'rish, hatti-harakatini tartibga solish.
  6. Muomalaning yangi shakllarini izlash va sanab ko'rish.
  7. Talabalik davrida o'z guruhida kichik darslar o'tishni tashkil etish, chiqishlar qilish.
  8. Pedagogik vazifalarni talqin qilish maqsadida kichik saxna ko'rinishlarini (rolli o'yinlar) tayyorlash ko'rsatish.
  9. Pedagogik faxm- farosat, refleksiya va empatiya (sezgi) darajasini rivojlantirish maqsadida pedagogik tasir etish vositalarini qo'llashni mashq qilish (laboratorya darsida).
  10. Maktabga o'tiladigan bir o'quv fani yuzasidan bir necha o'qituvchilarning darslarni kuzatish, ularning texnikasini qayd etish.
  11. Boy pedagogik tajribaga ega bo'lgan o'qituvchilarga shogird tushish.
  12. Nutq ohangini takomillashtirish („Bu yoqqa kel,, Yuring va hakoza 15 – 20 xil ohangda ifodalash mumkin. Buyruq komanda, do'q, ko'rsatma, erkalash, taqiqlash, chaqiriq, iltimos, yalinish, ijozat, taklif kinoya, murojat, tana oxanglantirish maslaxat ba hokoza.
  13. O'z ovozi chetdan turib eshitish. (tasmalarga yozib olish).
  14. O'z yuziga zaruriy tusni berishni mashq qilish. Bu usul ko'zguga qarab amalga oshiriladi. (jiddiy manosiz jaxldor, g'azabdor, g'ayrat, ko'nikish, qo'rquv, quvnoq, rasmiy, kinoyali, qiziquvchanlik, nafrat, qayg'u xomush, ikkilanish, xayrihohlik yoqtirmaslik va hokoza.
- O'qituvchining pedagogik takti (pedagogik odob, nazokat).
Pedagogik takti o'qituvchi tarbiyachi maxaratining tarkibiy qismi, deb

hisoblash mumkin. Takt so'zining o'zi odamlarning o'zaro munosabatini tartibga keltiruvchi axloqiy katigoryadir. Hushmuomalali xulq insonni xurmat qilishni talab qiladi. Takt insonlar orasidagi muvoffaqiyatli muammolarning zaruriy shartidir.

Turli insonlarga ko'pchilikka yaxshilik qilish va xursandchilik keltirish istagi xisdir. Taktli insonlar boshqa insonlar bilan muomalada sergak va diqqatli bo'ladi.

Xushmuomalali (taktli) insonlarning fel – atvorida quyidagi fazilatlar mujassamlashgan:

- ~ muloimlilik,
- ~ o'zgalarni tushunish,
- ~ mexribonlik,
- ~ topqirlik,
- ~ idrok,
- ~ o'zgalar fikriga hurmat,
- ~ muvozanat,
- ~ samimiylik,
- ~ dilkashlik,
- ~ kirishuvchanlik.

Shunday sifat va fazilatlar har- bir o'qituvchi tarbiyachida bolishi shartdir.

O'quvchilarga kattalar (o'qituvchilar, ota-ona) kabi muloim va hurmat bilan muomila qilish kerak. Faqat yana ham diqqatli va extiyotkor bo'lish lozim. Pedagogik takt o'quvchilarga nisbatan to'g'ri munosabatni tanlash yo'llaridan biridir.

Umumiy takt va pedagogik takt bir xil narsa emas. Pedagogik takt bu o'qituvchining nisbiy xislatlari. O'qituvchi o'quvchilarni hurmat qilib o'zining bolalarga nisbatan bo'lgan hurmatini ko'rsata oladi. Bolalarning yoshi ulg'aygan sari o'qituvchilar ularga nisbatan bo'lgan diqqat etibori, g'amxo'rliqi, muruvatlilik xislari o'zgarib boradi. Kichik yoshdagi bolalarga nisbatan, o'qituvchilar ularni bag'riga bosishi, boshini silashi, erkalashi

mumkin. Katta yoshdagi bolalarga nisbatan bu usullarni faqat ayrim holatlarda qo'llashi mumkin. O'spirinlarga nisbatan esa vazminlik va munosabatning soddaligi muximdir.

Pedagogik takt o'qituvchilarning vazmin xulqida nomoyon bo'ladi (yani chidamlilik o'zini tuta bilish). U o'quvchilarga nisbatan bo'lgan ishonchni belgilaydi. Bu ishonch esa o'quvchilarni ishlashga rag'batlantiradi. O'qituvchi o'quvchilar oldida nixoyatda odobli xatti-xarakatlarni qilishi lozim. Noo'rin xarakatlardan saqlanishi lozim aks xolda o'qituvchi xurmati keta boshlaydi. O'qituvchining takti darsning hamma bosqichlarida zarur. Aksincha uquvsizlar xulqini va bilimini baholayotganda bunga etibor berish kerak. Takt o'quvchi javobini eshita olishda ham ifodalanadi. Hamma o'quvchilar ularning javoblarini qunt va xurmat bilan eshita oladigan o'qituvchiga javob berishni yaxshi ko'radilar. Ularning javobini eshitishda jilmayish, imo – ishora bilan maqullash juda muxim.

O'qituvchi darsda faol va talabchan bo'lishi, darsdan tashqari vaqtda esa erkin, dilkash, samimiy bo'lishi kerak. Pedagogik jarayon bir – biriga o'xshamagan turli xildagi vaziyatlardan iboratdir. Bu jarayonda ziddiyatli vaziyatlar ham uchrab turadi. O'qituvchi ushbu vaziyatlardan mavaffaqiyatli chiqishi uchun quyidagi qoidalarga rioya qilmog'i zarur:

- * avvalambor o'qituvchi ziddiyatni bartaraf etishga harakat qilmog'i zarur,
- * o'z xatti – harakati bilan sherigiga tasir eta olishi kerak,
- * suxbatdoshining xatti – harakati va yuz bergan vaziyatga tushinmasdan turib xulosa chiqarishga shoshilmaslik kerak,
- * vaziyatning keyingi bosqichini tassavvur eta bilishi kerak,
- * xulosa to'g'ri chiqarilganligiga hammani ishontira bilishi kerak.

O'qituvchining pedagogik nazokati uning muomila va munosabatlarida nomoyon bo'lishi yuqirida aytiladi. Aynan mana shu munosabatlar o'zoro ishonch asosida qurilgan bo'lsa, bunday muloqot ijobiy natija beradi. Dars jarayonida pedagogik takt hamda o'quvchilarning fikr muloxazalari so'ralib ularning qay darajada tushunchaga erishganligi ko'rib chiqiladi va mashxur

pedagoglarning fikrlari bilan davom ettiriladi. A. Makarinkoning aytishicha “ pedagogik mexnat ayni sizning samimiyatingizdan iborat bo’lishi kerak, ammo samimiy bo’lish, bemuloxaza va qo’pol bo’lish” degani emas: “Pedagogik mahorat” buo’quv jarayoning barcha shakllarini eng qulay va samarali xolatda tashkil etish, ularni shaxs komoloti maqsadlari tomon yo’naltirish o’quvchilarda dunyoqarash, qobiliyatni shakllantirish ularda jamiyat uchun zarur bo’lgan faolyatga moyillik uyg’otishdir.

O’quvchi shaxsiga doim ijobiy axloqiy tasir ko’rsata oladigan kishigina haqiqiy tarbiyachidir. O’zining axloqiy sifatlarini takomillashtirishi kerak. Pedagogik mahorat asoslariga:

- kasbiy pedagogik bilimlar ,
  - insonparvarlikka yonaltirish,
  - pedagogik texnika,
  - kasbiy pedagogik faolyatni amalga oshirish tajribasi,
- pedagog shaxsiga taalluqlidir.

Pedagogik mahoratning ta’lim – tarbiyada tutgan o’rni shunisi bilan xarakterlanadiki bunda o’quvchi o’ziga olishi kerak bo’lgan ta’lim – tarbiyaning asosiy qismlari egallay oladi. O’quvchida bu orqali bilim ko’nikma, malaka shakllanadi va bu sifatlar orqali o’quvchi bevosita va bilvosita talimiy- tarbiyaviy tomondan shakllanib boradi.

Shuningdek o’quvchilarda pedagogik mahorat tushuncha bilan birgalikda pedagogikaning bir qancha soxalari bilan birgalikda tushuntirib boradi. Masalan: pedagogik bilimdonlik . Pedagogik mahoratning asosi pedagogik bilimdonlikdir.

O’qituvchi mahorati uning faolyatida ko’rinadi. O’qituvchi avvalo pedagogik qonunyatlarini va mexonezmlarini to’liq egallagan bo’lishi lozim. Biroq mahorat – bu aloxida qudratdir. Pedagogik mahoratga erishish o’quvchining muayyan shaxsiy sharoitlari bilan amalga oshiriladi.

Pedagogik mahorat - o’zining ilmiy asoslariga ega. 1987 – 1997 yillarda ilmiy yondashuvlar bu favqulotda hodisaga nisbatan xulosa qilishga imkon

berdi. Pedagogik mahorat kasbiy faolyatdagi induividuallikning yorqin ko'rinishi sifatida tushuniladi. Hozirgi davrda tadqiqotlarda pedagogik mahoratning o'ziga xosligi quyidagi shakllarda jamlanadi:

- Pedagogik mahorat.
- Kasbiy bilimdonlik.
- Pedagogik texnologiya.
- Innavatsion faolyat.

Pedagogik bilimdonlik pedagogik soxada mahorat bilan ishlayotgan kishining talim- tarbiya imkoniyat to'plagan barcha tajribalardan ratsionol foydalanish qobilyatini ko'zda tutgan ekan, demak u etarli darajada pedagogik faolyat va munosabatlarning maqsadga muvofiq usullari va shakllarini egallashi lozim. Kasbiy pedagogik bilimdonlikning bosh ko'rsatgichi bu shaxsga yo'nalganlikdir.

Kasbiy pedagogik bilimdonlik asosan to'rtta kompaninti bilan xarakterlanadi.

- shaxsga imonga yo'nalganlik
- pedagogik voqiylikni izchil idrok etish
- fan soxasiga yo'nalganlik
- pedagogik texnologiyalarni egallash.

O'quvchi shaxsini tarbiyalash kamol toptirishda faqat o'quvchilargagina emas, bilim o'qituvchilarga yuksak natijalarga erishishni taminlaydi.

2.3. O'QITUVCHI FAOLYATIDA MULOQOT MADANIYATI VA UNING TASHQI QIYOFASI

Pedagoglarning o'quvchilar bevosita muomilasining maktab o'quvchilarining muomilasiga pedagogik tasir etishning o'ziga xos vosita deb qarash mumkin.

Muomala - axborot jarayonidir. Axborot ikki yo'nalishda boshqarish subektidan (o'qituvchidan) boshqarish obektiga (o'quvchilarga) boradi va aksincha obektdan subektga boradi. O'qituvchi bolalar bilan o'zaro muomilada bo'lar ekan ular haqida ularning ichki dunyosi haqida g'oyat xilma-xil axborotlarga, malumotlarga ega bo'ladi. O'z nisbatida o'quvchilar ham o'qituvchi bilan muomilada o'zlari uchun zarur bo'lgan muomila ko'nikma va malakalarni egallab takomillashtirib boradi. Demak muloqot jarayonida tomonlar bir-birlarini turli xil sharoit va ko'nikmalarda o'rganib borishadi.

Bolalar bilan bevosita muomilada pedagogga jamoadagi yoki ayrim o'quvchilardagi biron- bir voqiani rivojlanish jarayonida o'rganish zarur bo'lganda, ro'y berayotgan hodisalar va jarayonlarning sabab – oqibat aloqalarini payqab olishda, ularning tug'ilashi, paydo bo'lishi va rivojlanishini kuzatish, bundan tashqari bu hodisalar va jarayonning yanada rivojlanishi to'g'riligining malum darajada oldindan aytib berish kerak bo'lganda ham zarurdir.

Pedagogning boshqa kishilar bilan muomilada bo'lish tajribasi pedagogning o'zi shaxs sifatida qay darajada shakllanganligini uning voqialikni qay darajada idrok etishiga va olingan axborotga baho berishga qodirligini aniqlab beradi. Pedagogning o'quvchilar bilan kundalik muloqoti shunga olib keladiki u o'quvchilarning hatti – harakatlaridagi chuqur mano va haqiqiy sababni turli vaziyatlarda payqab oladi.

O'qituvchilarning o'quvchilar bilan muomilasi tarbiyani boshqarish vositasi sifatida qaralib bu muloqotni pedagogik qoidalarga muvofiqlashtirish zarurdir.

Negaki bola o'qituvchidan tashqari ko'pchilik munosabatlarga kirib boradiki buning natijasidagi muloqotlar bolaga turlicha ijobiy salbiy tasirini o'tkazib boradi. Xatto shundan iborat bo'ladiki u malum darajada bu tasirlarni birlashtiradi. Ular o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgatadi, bu tasirlarning ziddiyatli tarkibiy qismiga tuzatishlar kiritadi.

O'qituvchining bolalar bilan muomilasi muvoffaqiyatli bo'lishi ko'p jixatdan unda pedagogik qobilyatning mavjudligiga va pedagogik nazokatni (odobni) egallaganligiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik muomilaning samaradorligini taminlovchi omillar:

1. O'qituvchining kuzatuvchanlik qobilyati, yani vaziyatga to'g'ri boha bera olish, idrok etish, tushuna bilish.
2. Bolalarga bo'lgan samimiy muhabbat, qaerda muhabbat bor bo'lsa o'sha erda muloqot samimiy o'tadi.
3. Muloqotga bo'lgan ijtimoiy extiyojni qiziqishni hisobga olish va yuzaga keltirishga intilish.
4. Xozir javoblik tanqidiy ko'z bilan qarash, sobit qadamlik.
5. O'qituvchining nutqi notiqlik qobilyatining mavjudligi, so'z boyligi.
5. Aktyorlik mahoratini qo'llay bilish.
6. Pedagogik nazokat va odob qoidalariga rioya qilish yani to'g'ri munosabatni o'rnatish.
7. O'zaro ishonch va do'stlik munosabatlarning o'rnatilishi, bunga shunday erishish mumkin, bolalardagi katta yoshdagi do'stga bo'lgan extiyoj juda kuchli.
8. Ba'zi joylarda o'qituvchi eshitmasligi lozim bo'lgan narsalarni eshitmasdan o'tib ketish.
9. Muomilani baqirib va mayda chuyda narsalarga aylantirib yubormaslik.
10. Ba'zan biron narsani tushunmay qolish ham foydali bu o'quvchilarda bo'ladigan kichik kelishmovchiliklarning oldini oladi.
11. Dilkashlik, muloqotga intilish, aloqa o'rnatishga moillik.
12. Norasmiy muloqotdan maktabdan tashqari ham samimiylik muximdir.

O'qituvchi oquvchilar jamoasi bilan yaxshi muomilani o'rnatib bilsa u katta xurmat va mavqiyga ega bo'ladi. O'quvchilar bunday o'qituvchining oldiga tortinmay keladi, u bergan vazifalarni sidqi dildan bajaradi. Yuqoridagilardan shuni xulasa qilib aytish mumkinki turli xil yoshdagi o'quvchilar muloqot madaniyatiga erishish o'qituvchi turli xildagi o'ziga xos vazifalarni bajaradi.

Ular quyidagilar:

* Quyi sanflarda o'qituvchi tashkilotchi sifatida maydonga chiqadi. Bu yoshdagi o'quvchilarga quvnoq, talabchan, xayrihohlik ko'rsatuvchi, zavqli vaziyatlarni vujudga keltira oladigan tarbiyachilar zarur.

* O'smir yoshdagi o'quvchilar uchun o'qituvchi raxbardir. Bu erda o'qituvchilar o'quvchilar faolyatiga raxbarlik qiladi, talablar qo'yadi, ko'rsatmalar beradi, murabbiylik qiladi, faolyat uchun qulaylik yaratadi.

* Katta yoshdagi o'smir o'quvchilarga nisbatan o'qituvchi homiy yoki tarbiyachi vazifasini bajaradi. Bu erdagi munosabatda o'smirlarning katta bo'lishga intilishini hisobga olish zarur. Ularni kattalardek qabul qilmaslik ularda nosamimiylilik soxtalik shakllanadi. Bu esa o'qituvchini ishini qiyinlashtiradi.

* Yuqori sinf o'quvchilari uchun o'qituvchi maslaxatchidir. Ularni tenglik asosida qabul qilish bilan ularga maslaxat yo'l-yoriq, ko'rsatish katta samara beradi.

“Shunday gapira olish kerakki bolalar sizning gapingizdan irodangizni, madaniyatni, sizni shaxsingizni sezsinlar”. (A.S.Makarenko).

Demak, ta'lim jarayonini tashkil etishda muloqotning barcha vositalariga, ayniqsa nutqqa etibor berish kerak. Bolalarni ilk yoshdanoq nutq madaniyatiga o'rgatish nutqini o'stirish choralarini ko'rish lozim. Pedagog esa shunday nutq madaniyatiga ega bo'lishi kerakki u avvalo uning faolyatini to'g'ri tashkil etishni taminlasin, bolalarda nutqning o'sishiga imkon bersin. Ta'lim tarbiyaning asosi bu muloqot hisoblanadi. Lekin bu muloqot kundalik turmushimizda

ishlatilayotgan muloqotdan farq qilib, pedagog va o'quvchilar orasidagi muloqotni anglatadi.

Nutq madaniyati belgilari:

Nutqning mazmundorligi, teranligi, izchilligi, akustik texnologyaga rioya qilishlik.

Ovozning surati tarqalishi uzatilishi, shiradorligi, xaqqoniyligi, tasirchanligi, mantiqiyligi, ravonligi, ixchamligi.

Nutqning kamunikativ, intiraktiv, persivtiv tarkiblari o'rtasida mustaxkam aloqaning mavjudligi.

To'g'ri va teskari aloqaning vujudga keltirishda uquvchanlik.

Nutqda qanoatli iboralar xissiy kechilmalar jonli mushoxadalar umumlashgan fikrlar umumlashmalar mavxumliklarni ishtiroki (foydalana bilish).

O'quvchilarni faollashtirishda nutq imkoniyatlaridan muammoli vaziyatlardan maroqli o'yinlardan foydalanish.

Fikrni o'zlashtirish va qabul qilish jarayonida psixologivistik qonunyatlarini, model tuzumidan unumli foydalanish.

Shirinso'zlik o'qituvchining asosiy xislatlaridan biridir.

U shirinso'z bo'lsagina bolalar bilan til topishadi va ular qalbiga yo'l topa biladi. Ayniqsa boshlang'ich sinf o'qituvchilarining xatto talab va topshiriqlari ham muloyimlik bilan berilishi kerak. Uning so'zlarida "yasha", "barakalla", "yaxshi", "raxmat" kabi iboralardan ko'praq foydalanishi kerak.

O'qituvchi o'zining yurishi, turishi, tashqi ko'rinishi, kiyinishi, nutq madaniyati bilan barchaga namuna bo'lishi kerak.

O'qituvchi dars jarayonida adabiy tilning fonitik talafuzi lug'oviy so'z yasalishi grammatik va uslubiy miyorlariga o'z nutqini moslashi zarur.

Bulardan birontasidan biroz chetlashgan nutq ham to'g'ri nutq bo'la olmaydi. Insonning nutq ko'rinishi uch ko'rinishda bo'ladi.

1- so'zlash.

2- muloqot.

3- eshitish.

Nutq qobilyati nutq yordamida shuningdek imo-ishora vositasida o'z fikr va tuyg'ularini aniq va ravshan ifodalash qobilyatidir.

Bu o'qituvchilik kasbi uchun juda muximdir. O'qituvchi nutqi hamisha o'quvchilarga qaratilgan bo'ladi. O'qituvchi yangi dars tushuntirayotgan o'quvchi javobini taxlil qilayotgan yoki tanqid qilayotgan bo'lsa ham uning nutqi hamisha o'zining ichki kuchi, ishonchi, o'z gapirayotgan narsaga qiziqqonligi bilan ajralib turadi. Fikrning ifodasi o'quvchilar uchun aniq sodda va tushinarli bo'ladi.

O'qituvchining bayoni o'quvchilar fikri va diqqatini maksimal darajada faollashtirishga qaratiladi. O'qituvchi o'quvchi oldiga savollar qo'yib ularni asta sekin to'g'ri javob berishga undaydi, o'quvchilar diqqatini kuchaytiradi, hamda fikrlashini faollashtiradi. Masalan: "mana bu erga alohida etibor bering", "o'ylab ko'ring" kabi. Shuningdek o'rinli qochiriqlar, engilgina hazil, istexzo nutqni jonlashtirib yuboring va uni o'quvchilar tez o'zlashtiradi.

O'qituvchining nutqi aniq jonli, obrazli, talaffuzi jixatidan erkin, ifodali, xis hayajonli bo'lib, unda sitalistik, grammatik, fonitik, nuqsonlar uchramasligi lozim. Bir xildagi cho'ziq zeriktiradigan nutq o'quvchilarni juda tez charchatadi. Ularni lanj loqayt qilib qo'yadi. Ayrim o'qituvchilar tez gapirishga boshqalari sekin gapirishga moyil bo'ladi. Biroq o'quvchilarning yaxshi o'zlashtirishlari uchun o'rtacha jonli nutq yaxshi natija berishini esdan chiqarmaslik lozim. Shoshqaloqlik saboqni o'zlashtirishga xalaqit beradi va bolalar tez charchab qolishadi. Sekin nutq esa lanjlik va zerikishga olib keladi. Haddan tashqari baqiroq va keskin nutq esa o'quvchini asabini buzadi, toliqtirib qo'yadi. O'qituvchining zaif ovozi tasirsiz bo'lib yomon eshitiladi.

Nihoyat ko'p tarqoqlanadigan so'z bir xildagi imo-ishoralar va harakatlar kishining g'ashiga tegadi. Xulosa qilib aytish mumkinki o'qituvchining nutqi shirali, mazmunli va o'quvchilarga tasiri kuchli bo'lishi kerak. Bundan tashqari pedagog o'z faolyatida nutqdan foydalanib o'quvchilarning ota-onalari bilan uchrashuvlarda o'z notiqlik qobilyatlaridan foydalanadi. Notiqlik ota- onalar

yig'ilishida, turli xil kechalar, ommaviy tadbirlarda (ko'rik tanlov, majlis, anjuman) juda o'rinli bo'ladi. Bunday ommaviy tadbirlar muvaffaqiyatli bo'lishi uchun nutqi faqat madaniyatli emas balki manaviy, mantiqiy qiziqarli va mazmunli bo'lishi shart.

O'qituvchi har bir harakatida qarashida bolalar pedagogning madaniyatining kuchi seziladi.

Hissiy muvozanatni boshqarish:

O'quvchilar oldida chiqish qilish, o'qituvchi muskullarini zo'riqishiga o'ziga ishonqiramaslik qo'rquv ikkilanish kabi xissiyotlarni o'z boshidan kechiradi. Asosan bu endigina pedagogik faollikni boshlayotgan o'qituvchilarda uchraydi. O'quvchilar o'qituvchilarning hamma hatti- harakatini ovozini gapirishini fikrlashini, o'zini tuta bilishini diqqat bilan kuzatadilar. Bularning barchasi o'qituvchidan dars mashg'ulotlariga chiqish qilishga jiddiy tayyorgarlik ko'rishini, o'z ruxiy holatini boshqara olishini talab etadi. Buning uchun o'qituvchi yosh o'qituvchi ruxiy muvozanatni o'zida mujassam etuvchi mashqlarni bajarishi lozim. Bu esa o'z o'rnida pedagogik ijodkorlik sezgisini vujudga keltiradi. Bu holatni yuzaga keltirish uchun darsni o'rganiladigan materialning eng qiziqarli hammani jalb qiladigan mamentlardan boshlash lozim. Dars mashg'ulotlariga kirish oldidan o'zida qo'rqish, hayajon sezayotgan o'qituvchi darsdan oldin maxsus ruxiy mashqlarni bajarishi kerak bo'ladi. Bu o'qituvchi jismoniy va ruxiy zo'riqishni bartaraf etadi. Buning uchun o'qituvchi o'zini engil xis etib quyidagi formula shaklidagi gaplarni takrorlashi lozim:

“Men xotirjamman, men o'zimni yaxshi xis etayabman. Dars mashg'ulotlarini yaxshi olib boraman, o'zimni erkin xis qilayapman. Darsga yaxshi tayyorlanganman. Dars qiziqarli bolalarning hammasini bilaman va ularni ko'rib turibman. Bolalar darsga qiziqib qolishgan. O'zimni yaxshi boshqaraman, kayfiyatim tetik. O'qitish qiziqarli, o'quvchilar meni xurmat qilishadi. Ular meni barcha topshiriqlarimni bajaradilar, menga o'z ishim yoqadi, men o'qituvchiman”.

Ammo bu mashqlardan tezda natija kutib bo'lmaydi, buning uchun tizimli va doimiy shug'ullanish zarur.

Qomati: go'zallik, manoli, tashqi qiyofa, o'qituvchi qomati uning tasirchanligiga yordam beradi. Qomati bukulgan kuchsiz kishi atrofda qilarda kuchli tasurot qoldirmaydi. Oxista odimlash oldinga egilgan bosh, yalqov harakatlanayotgan qo'llar kishining ichki zaifligidan o'ziga ishonmasligidan ishlagisi kelmayotganidan darak beradi.

Yuz harakatlari – mimikasi: mimika yuz muskullari harakati orqali o'z xis tuyg'ulari, sezgilari va qiyofasini ifodalash san'atidir. Ba'zan so'zlarga qaraganda yuz ifodalari va nigox o'quvchilarga kuchliroq ta'sir etadi. Yuz ifodasi nutq harakteriga va belgilari munosabatiga xos bo'lishi lozim. Asosan o'qituvchi yuzi-qat'iy, kuchli ifoda. O'qituvchi yuzi uning tashqi qiyofasi singari o'ziga ishonchni, xayrihohlikni, donolikni, g'azabni, quvonchni, qoniqmaslikni, xayratni, befarqlikni, qiziquvchanlikni, norozilikni kabi ko'rinishlarni o'ylab variantlardan ifodalashi lozim.

Pedagogik maqsadga yo'nalganligi va o'qituvchining tashqi qiyofasi. O'qituvchining tashqi qiyofasi qator estetik talablarga javob bermog'i lozim. O'z tashqi qiyofasiga etiborsizlik bilan qarashi yoki haddan ziyod orastalikka berilishi o'qituvchi uchin mumnik emas. O'qituvchi tashqi qiyofasi o'quvchilarga tasir etishining pedagogik vositasi sifatida qarashi lozim. O'qituvchi mahorati tadqiq qilayotgan olimlarning xulosalariga ko'ra o'qituvchining tashqi qiyofasi uning ichki kuchini o'zini erkin va ishonarli tutayotganini ko'rsatib turadi.

O'qituvchi tashqi qiyofasi manodorligi uning bolalarga qanchalik samimiylik bilan boqishida harakatlarning tabiiy ixchamligida qo'l va yuz harakatlarning manoli va maqsadliligida sinf bo'ylab yurishida o'z aksini topadi. O'qituvchi oziga xaddan ziyod oro berishi, erinchoqlik, harakatlarning notabiiyligi ziddir. O'qituvchining har bir hatti - harakati o'ziga ishonchdan belgi beradi. Hatto uning sinfga kirib kelishi nigohi, salomlashishi, stulni siljitishi va

o'tirishi, sinfda harakatlanishi - bularning barchasi o'qituvchining ichki kuchi belgilaridir.

Yuz harakatlari tasirchanligini taminlovchi detallar ko'z va qoshlardir. Baland ko'tarilgan qosh xayratni, kerilgan qosh diqqatni, harakatsiz qosh xotirjamlikni, befarqlikni, doimiy harakatdagi qosh xayratni ifodalaydi.

Pantomimika – bu gavda, qo'l va oyoq harakatlaridir. Bular nutqning eng muxim joylarini ajratib ko'rsarishda va ovoz hosil qilishda yordam beradi. Diqqat bilan dars berayotgan tushuntirayotgan o'qituvchini kuzating. Uning boshi bo'yini qo'llari va butun gavdasi harakatda. Qo'llar harakati o'quvchilarning qabul qilishiga yordam berishi yoki halok qilishi mumkin. O'qituvchi qo'lidagi ma'lum predmetni (ruchka, daftar)muntazam harakatni tenglovchi e'tiborini chalg'itadi, ongsiz ravishdagi bosh qashish, burun artish, quloqlarni ushlash, o'quvchilarni g'ashini keltiradi.

O'qituvchining kiyinishi - o'quvchilarda tozalikni tartiblilikni va ozodalikni talab qilib bo'lmaydi, agar o'qituvchi dazmollanmagan kiyimlarda, sochi taralmagan holda turgan bo'lsa.

O'qituvchining kiyinishiga asosiy talab - jiddiylik, ziyolilik, ortiqcha narsalarning yo'qligi, yaxshidir. Sochini turlicha tarashi ko'ylakning noananaviy tizimda tikilishi, soch rangining tez –tez o'zgarishi o'quvchilar diqqatini tortadi. O'quvchilar o'z raxbarlarida ham tashqi ham ichki go'zallik uyg'unligini va o'qituvchining estetik jihatdan namuna bo'la oladiganini qadrlaydi va sevadi. O'qituvchi mana shularga intilmog'i lozim.

Demak o'qituvchi nimalarga etibor bermog'i lozim?

a) Qomatga: qomat egilmaganligi? Qomat turishi tabiiymi? Qanday turibdi? Qanday o'tiribdi? Qanday turayapti?

b) Mimikada: suxbatdoshiga qaray olayaptimi? Sinfgachi? Yuzidan o'ziga ishonch sezilayaptimi? U samimiymi?

v) Pantomimika: qo'l harakatlari chegaralanganmi? Qanchalik majburiy harakatlarni amalga oshirmoqda? Harakatlar haddan ziyod emasmi? Sinf bo'ylab qanday harakatlanmoqda? Kitobni qanday varoqlamoqda?

O'qituvchining pedagogik texnikasi uning hatti – harakatida, yurish – turishida namoyon bo'ladi.

II BOB BO`YICHA XULOSALAR

1. Bugungi kun pedagogikasi asosli ravishda shuni takidlaydiki, ta`lim-tarbiya sifati avvalambor dars sifatiga bog`liq. Faqat dars mashg`ulotlari pedagogik pedagogik jarayonni oqimini boshqarib turadi. Kim moxir o`qituvchi bo`lishni hohlamaydi? Qaysi o`qituvchi darslarni samarali qiziqarli, mazmunli bo`lishini, o`quvchilar uning ortidan ergashishini hohlamaydi? Buning uchun ko`p yillik "mehnat faolyati"ga ega bo`lish kamlik qiladi. Buning uchun dars metodikasi va texnikasini mukammal o`zlashtirgan bo`lishi lozimligi ko`rsatilgan.

2. Pedagog texnikasi o`qiyuvchiga o`quv faolyatida ham o`qitishdan tashqari faolyatda ham zarur bo`lgan umumiy pedagogik malakalar yig`indisidan iborat bo`ladi. Avvalo pedagogik texnikaning tarkibiy qismi sifatida o`quvchining nutq malakalarini savodini o`z nutqini chiroyli va tushunarli qilib bayon etish o`z fikr va xis tuyg`ularining so`zda aniq ifodalash malakalarini aytib o`tish mumkinligi maqsadga muvofiq deb topildi.

3. Pedagoglarning o`quvchilar bevosita muomilasining maktab o`quvchilarining muomilasiga pedagogik tasir etishning o`ziga xos vosita deb qarash mumkin. Muomala ~ axborot jarayonidir. Axborot ikki yo`nalishda boshqarish subektidan (o`qituvchidan ) boshqarish obektiga ( o`quvchilarga) boradi va aksincha obektdan subektga boradi. O`qituvchi bolalar bilan o`zaro muomilada bo`lar ekan ular haqida ularning ichki dunyosi haqida g`oyat xilma-xil axborotlarga, malumotlarga ega bo`ladi. Muloqot jarayonida tomonlar bir-birlarini turli xil sharoit va ko`nikmalarda o`rganib borishadi.

TAJRIBA - SINOV NATIJALARI

Ta`lim tarbiya ko`laminin g kengayib borishi va zamonaviylashuvi bo`lajak pedagogni tayyorlashga da`vat etadi.

Pedagogik mahorat, bilim va yuksak rivojlangan ko`nikmalarning mustahkam birligidan iborat. Bo`lajak o`qituvchi pedagogik mahoratga ega bo`lishi, ilg`or tajribalar hamda yangi pedagogik texnologiyani edallashi enteraktiv metodlarni qo`llash ko`nikmasiga ega bo`lishi zarur.

Tajriba-sinovda ta`lim- tarbiya jarayonini o`rganish bo`yicha topshiriqlar xilma-xil pedagogik mashqlar, anketa, test savollari, shuningdek, pedagogikaga faninig deyarli barcha mavzularni o`rganish bilan bog`liq. Bundan maqsad pedagogik jarayonning o`ziga xos xususiyatlari, uning mantiqi, o`qituvchi va o`quvchilar faoliyatining o`ziga xos tomonlari va munosabatlari bilan tanishtirishdir. Bu topshiriq va masalalarning bajarilishi, turli-tuman hodisalar orasidan pedagogik xodisani ajratib olishni o`rganishga yordam beradi va bo`lajak pedagogning - eng muhim qobiliyati-pedagogik jihatning shakllanishiga olib keladi.

Pedagogik topshiriqlar pedagogik hodisalarning murakkab olamiga yanada teran nazar tashlashga, ulardan murakkab aloqadorlik va munosabatlarini aniqlab, vaqt nihoyatda tig`iz bo`lgan vaziyatlarda ham qaror qabul qilishga, pedagogik tafakkur fazilatlarini egallab olishga o`rgatadi.

TAJRIBA SINOV ISHLARI.

Berilayotgan topshiriq va masalalarda asosan maktab amaliyoti nazarda tutilgan. Tajriba-sinovni Jizzax shaxriga qarashli ....-maktab pedagogik jamoasi o`rtasida olib bordim. Amaliyot davrida maktab amaliyotchi-psixologi Qoraboeva Matluba opa bilan birgalikda pedagogik jamoaning pedagogik mahorati, pedagogik faoliyati, pedagogik qobiliyatini turli pedagogik topshiriqlar, test savollari yordamida o`rgandik.

Ushbu so`rovnomalar II guruhda olib borildi. So`rovnoma olish davomida o`qituvchilar o`zlarining pedagogik mahorati va pedagogik qobiliyati qay darajada shakllanganligi foiz hisobida ko`rsatildi.

I guruh o`qituvchilari maktabning pedagogik stajiga 10-15 yil bo`lgan o`qituvchilar, II guruh esa 5-7 yil bo`lgan o`qituvchilar ishtirok etishdi. Ular quyidagi natijalarni berdi:

1-Topshiriq. PEDAGOGIK FA[OLIYATDA O`QITUVCHI QOBILYATI VA MAHORATINI O`RGANISH

1. O`qituvchi qobiliyati deganda nimani tushunasiz?

- a) O`quvchining bilish qobiliyati deganda nimani tushunasiz?
- b) Qaysi fan o`qituvchingizda tushuntira olish qobiliyati kuchli?
- d) Kuzatuvchanlik qobiliyati nima uchun kerak?
- e) Nutq qobiliyati va madaniyati o`qituvchi qurolimi?
- f) Oqituvchi tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo`lishi shartmi?
- g) O`qituvchidagi kelajakni ko`ra olish qobiliyatining afzalligini ifodalang.
- h) O`quvchining diqqatini taqsimlay olish qobiliyati qachon zarur?

2. Pedagogik mahorat nima?

- a) O`qituvchi pedagogik mahoratli bo`lishi uchun nimalarni bilishi kerak?
- b) Pedagogik mahoratga ega bo`lish uchun pedagogik qobiliyatlar kertakmi?
- d) Sinf raxbarining pedagogik mahorati jamoa bilan ishlashda qo`l keladimi?

e) Pedagogik mahoratni yangi pedagogik texnologiya asosida boyitish mumkinmi?

f) O`qituvchi necha yilda malaka oshirish kurslariga boradi? Nima uchun?

2-topshiriq. O`qituvchilar ta`lim-tarbiya ishi va pedagogik qobiliyati?

Pedagogi mahorati darajasiga baho berish.

№	Savol	Ha	Aytish qiyin	Yo`q
1.	Mazkur o`qituvchini o`z ishining ustasi deb bo`ladimi			
2.	O`quvchilar undan yordam va maslahatlar olib tez-tez murojaat qiladilarmi?			
3.	Har anday materialni ham o`quvchilarga qiziqarli tarzda etkaza oladimi?			
4.	U darsda rejalashtirilgan o`quv ishga ulguradimi?			
5.	Mavzuni har xil tomonlariga vaqt va kuchlarni taqsimlashda qiynaladimi?			
6.	Pedagogik qobiliyatga egami?			
7.	U o`zining to`la mustaqil o`quv tarbiyaviy ish uslubiga egami?			
8.	U o`z darslarida ijodiy muhit va muammoli vaziyat yaratdimi?			
9.	Mazkur o`qituvchi o`z darslarida munozarani rag`batlantiradimi?			
10	U darslarda o`quvchilar savollarini qondiradimi?			

11	Yangi pedagogik texnologiyadan foydalanadimi?			
12.	Pedagogik innovasiyon, integratsiya uslublarini qo`llaydimi?			

№	Pedagogik stajiga 5-15 yil bo`lgan	Izoh	Pedagogik stajiga 2-5 yil bo`lgan	Izoh
	98 %	Shu yillar davomida barcha pedagogik qobiliyatini pedagogik faoliyat davomida qo`llab ulgurgan	60 %	Shu yillar davomida barcha pedagogik qobiliyatini pedagogik faoliyat davomida qo`llashga ulgurmagan

XULOSA

Mustaqillik yillarida Respublika uzluksiz ta'lim tizimining muhim bosqichlaridan biri – ta'limi muassasalari, shu jumladan, umumiy o'rta ta'limda o'quv-tarbiya ishlarining bugungi kun talablari darajasida tashkil etish davlat siyosatining ustuvor masalalaridan biri ekanligiga alohida urg'u berilgan.

O'qituvchi pedagogik jarayonda asosiy etakchi o'rin tutadi. Shu sababdan pedagogik o'zaro ta'sir ko'rsatishda o'qituvchining hissiy holatini boshqarish o'zida ijodiy jiddiylik darajasini va umidbaxshlik, hayrixohlik kayfiyatini saqlash o'zining hissiy dam olishida muhim rol' o'ynaydi. Bu jihatlar pedagogning kasbiy mahoratini, o'z-o'zini boshqarish va nazorat qilishni ta'minlaydi. Yosh avlodni tarbiyalash va ularga ta'lim berish pedagoglar zimmasiga yuklatilgan ekan, demak o'qituvchi, avvalambor, sog'lom fikrlaydigan, ahloqiy sifatlarga ega bo'lgan va yuksak muomala madaniyati mujassam bo'lgan shaxs bo'lmog'i zarur.

Uzluksiz ta'limda pedagogik faoliyat nazariyasi va metodikasining ishlab chiqarilganligi shunga olib keladiki, o'qituvchi bolalar bilan, pedagogik jamoa bilan qanday qilib til topish o'rtasidagi munosabatlarning haqiqiy manzarasiga erishmoq kerak. Lug'atlarda mohirlik - bu insonning hayotiy tajriba va o'zlashtirilgan bilimlari asosida aniq va ongli ravishda amaliy va nazariy ishlarni tez va samarali bajarishga tayyor bo'lishi, o'z ishiga mahorat bilan yondoshish e'tirof etiladi.

O'qituvchi esa ikki tomonlama mahorat egasi bo'lishi lozim. Birinchidan, har bir shaxsning psixologiyasidan kelib chiqib, uni nimaga o'rgatish lozim ekanligini chuqur anglaydigan inson bo'lsa, ikkinchidan, ushbu shaxsga ta'lim-tarbiya berish yo'llarini biladigan shaxsdir.

Demak, uzluksiz ta'limda pedagogik faoliyatda o'qituvchining mohirligi bilan mahorati hamohangdir. O'qituvchining o'z ishiga mohirligi uning ijodiy imkoniyatlari, extiyojlari hamda qobiliyatlarini chegara bilmaydigan rivojlanishi sifatidagi xususiyatidir. O'qituvchining mahorati uning faoliyati jarayonida namoyon buladi.

Pedagogik faoliyatda o`qituvchining mahorati uning samarali natijalarga erishishi, pedagogik faoliyatining yuqori darajasi sifatida tushuniladi. O`qituvchining pedagogik mahorati - bu ta`lim-tarbiya san`atining yuqori va doimiy ravishda rivojlanib, takomillashib boradigan san`atidir. Mahorat turli xil pedagogik masalalarni samarali echishda, shuningdek, o`quv-tarbiyaviy ishlarni talab darajasida tashkil etish jarayonida namoyon buladi. Lekin bu mahoratning mazmuni ushbu faoliyatlarni vujudga keltiradigan o`qituvchining shaxsiy sifatlari bilan bogliq. Demak, pedagogik mahoratning mazmunini chuqur anglash uchun dastavval pedagogik faoliyat nima ekanligini tushunib olmog`imiz lozim.

Har qanday faoliyat singari pedagogik faoliyat ham o`z komponentlariga ega. Bular: maqsad, obekt, subekt va vosita.

Pedagogik faoliyatning **maqsadi** asosan jamiyat tomonidan belgilanadi, ya`ni uning faoliyati jamiyatning kelajagi bo`lmish yoshlarni har tomonlama etuk shaxs sifatida tarbiyalashga qaratilmog`i lozim.

Pedagogik faoliyatning **subekti** - bu o`qituvchi, ota-onalar va jamoadir. O`qituvchi shaxsi, uning bilim va ko`nikmalari tarbiyalanuvchilarga ma`naviy-ahlokiy ta`sir ko`rsatadi. Bu esa o`qituvchidan o`zini ma`naviy jixatdan boyitib borishini talab etadi.

Pedagogik mahoratning **obekti** - bu insondir. Inson jamiyatning faol ishtirokchisi bo`lib ularning har biri o`ziga xos xususiyatga ega va bu o`qituvchidan har bir shaxsga o`ziga xos yondoshishni talab etadi. Shuningdek, jamiyat rivoji bilan inson ongi va tafakkuri ham o`zgarib boradi. U esa o`qituvchidan muntazam ijodiy izlanishni talab etadi.

O`qituvchining asosiy **tarbiya quroli** esa uning mehnati, muloqot madaniyati, o`qish, o`yin kabi turli xil faoliyatidir.

TAVSIYALAR

Uzluksiz ta'limda o'qituvchi pedagogik faoliyatning yuqoridagi komponentlaridan qanday foydalanishni, ya'ni ta'lim-tarbiya maqsadini to'g'ri qo'yib, subekt va obektni yangi pedagogik texnologiyalar asosida faollashtiradi hamda shunga mos vositalarni turri tanlay va kullay oladi. Aynan shundagina o'qituvchining kasbiy mahorati yuzaga chiqadi. Demak, o'qituvchining mahorati uning kasbiy pedagogik faoliyatini samarali tashkil etishiga doir shaxsiy sifatlar majmui bilan belgilanadi. Bu sifatlarga o'qituvchining:

- pedagogik bilimi; - pedagogik zakovati; - pedagogik qobiliyati; - pedagogik texnikasi kiradi.

O'qituvchining faoliyati asosan uchta obektga yo'naltirilgandir.

Birinchi, shaxs sifatida o'qituvchi faoliyatining o'z-o'ziga yo'naltirilganligi. Bunda o'qituvchining:

- «Men» obrazi nazarda tutiladi, ya'ni o'qituvchi o'zining kandy inson ekanligini anglab etadi. Masalan, «Men juda qattiqqo'lman, shuning uchun bolalarga nisbatan e'tiborli va tuzimli bo'lishim kerak», - singari o'z nutai nazariga ega bo'lishi;

- mustaqil bo'lishi, ya'ni u uz kuchi va bilimiga ishonishi va uni takomillashtirib borishi lozim;

- psixologik va fiziologik salomatligi, o'z-o'zini himoya qila olishi. Bunda masalan, o'qituvchining darsda xis-xayojonlarini bartaraf etishi, darsni yuqori kayfiyat bilan olib borishi, har kandy sharoitda ham asab tolalarini saklagan xolda o'zining tetik xrlatini buzmaslik va x.k;

- o'z qadriga etishi, ya'ni o'zi va o'z kuchiga ishongan holda mohir o'qituvchi ekanligini anglashi;

- o'z mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi.

Ikkinchi, o'qituvchi faoliyatining boshqa shaxslarga, jumladan, o'quvchi shaxsiga yunaltirilganligidir.

Bunda o'qituvchining:

- o'quvchilarga insonparvarlik nuqtai nazaridan munosabatda bo'lishi;

- o`quvchilarning ishonchiga kirishi;
- o`quvchilarga turli xil vaziyatlarda yordam berishi;
- o`quvchilarni qo`llab-quvvatlashi;

bir-birini tushuna bilishi;

- o`quvchining fikrlarini tulik yoritishiga sharoit yaratishi;
- o`z qobiliyatlari, imkoniyatlari va o`zligini anglashiga yordam berishi;
- hokimlik qilishi, ya'ni o`quvchilarni boshqara olishi;
- muloqotga kirisha olishi.

Uchinchidan, o`qituvchining o`z faoliyatiga yunaltirilganligi. Bunda o`qituvchi o`zining pedagogik faoliyati jarayonida pedagogik jamoa orasida:

- O`z ijtimoiy mavqesiga ega bo`lishi;
- o`z tarafdorlariga ega bo`lishi;
- o`z bilimi va tafakkurini oshirib borib, yangilik sari intilishi;
- samarali natijalarga erishishi;
- o`z faoliyatini samarali tashkil etishi;
- tajriba orttirishi;
- ish sharoitini yaratishi;
- ijod etishi

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. -T.: "Adolat", 2010.

II. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari

2. 2009 yilda Respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2010 yilda iqtisodiy islohatlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlari to'g'risida. Xalq so'zi. №33. 2010 yil.

III. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari va ma'ruzalari

3. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. -T.: O'zbekiston, 2005

4. Karimov I.A. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T.: «O'zbekiston» 1997.

5. Karimov I.A. Demokratik xuquqiy davlat, erkin iqtisodiyot talablarini to'liq joriy etish, fuqarolik jamiyati asoslarini qurish-farovon hayotimiz garovidir". T.: O'zbekiston, 2007 .

6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat engilmas kuch. T.;Ma'naviyat, 2008.

7. Karimov I.A. «Jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari» T.: O'zbekiston, (2009).

8. Karimov I.A. "Mamlakatimizda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi". T.: O'zbekiston, 2010.

9. Karimov I.A. "Asosiy vazifamiz Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir". T.: O'zbekiston, 2010.

10. Karimov I.A. «Bizning ezgu maqsadimiz – taraqqiy topgan davlatlar qatoriga kirishdan iborat» T.: O'zbekiston, (2010).

11. Karimov I.A. «Mamlakatimizni modernizasiya qilish yo'lini izchil davom ettirish – taraqqiyotimizning muhim omilidir» T.: O'zbekiston, (2010).

12. Karimov I.A. «Barcha reja va dasturlarimiz Vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi» T.: O'zbekiston, (2011).

13. Karimov I.A. «O'zbekiston Mustaqilikka erishish ostonasida». T. O'zbekiston 2011

IV. O'zbekiston Respublikasi vazirliklari me'yoriy-huquqiy hujjatlari

14. 2010 yilda Respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2011 yilda iqtisodiy islohatlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlari to'g'risida. Xalq so'zi. №33. 2011 yil.

V. Darsliklar.

O'zbekiston Respublikasida chop etilgan

15. Azizxodjaeva N.N. Pedagogicheskie texnologii i pedagogicheskoye masterstvo. -T.: Izdatelsko-poligraficheskiy tvorcheskiy dom im. Chulpana. 2005.

16. A. Munavvarov. Pedagogika. -T.: - 1996y

17. **Muslimov N.A.** Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. T.: 2004 y

VI. O'quv qo'llanmalari

18. **Berdiev G.J, Mamedov K.K** Pedagogik mahorat. (Ma'ruza matnlari). -T.: ToshDAU nashr taxririya bo'limi. 2002.

19. Rasulova L. Pedagogik mahorat fanidan ma'ruzalar matni. FarDU - 2002y.

20. Tolipov O'. Ta'lim: O'qituvchi va o'quvchi faoliyati // Sog'lom avlod uchun j. 2000. № 7-8.

21. G'affarov A.Z., Yugay A.X. Pedagogika amaliyoti. T. 2002

22. Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik-asoslari. -T.: 1993.

VII. Rossiya federasiyasida chop qilingan o'quv qo'llanmalari

23. Arnautov V.V., Monaxov V.M. Optimizatsiya uchebnogo protsessa.-Moskva: Mixaylovka. MSOP. 1997.

24. Tolipov U.K. Pedagogicheskaya texnologiya v professionalnom obrazovanii uchiteley // Mat. I mejdunarodnoy nauchno-metodicheskoy konf. Tom. II.-Taraz: 1988.

VIII. Gazeta va jurnallar

25. Tolipov O`. Tajriba-sinov ishlarida yangi pedagogik texnologiyalar // Xalq ta'limi j. 1999. №2-3.

26. Aytimbetov M. Pedagogik mahorat // Maktab va hayot j. 2009. №5.

IX. Virtual kutubxona elektron darsliklari va o'quv qo'llanmalari

27. Jizzax Davlat Pedagogika instituti «Pedagogika va psixologiya» kafedrasining ma'ruza matnlari. 2009–2011 yillar.

X. Internet saytlari

1. <http://www.nuu.uz>
2. <http://www.istedod.uz>
3. <http://www.academy.uz>

Педагогик маҳорат – бу ўқув жараёнининг барча шаклларида энг мақбул ва самарали ҳолатда ташкил этиш, уларни шахс камолоти мақсадлари томон йўналтириш, ўқувчиларда дунёқарашни шакллантириш, қобилиятни ривожлантириш, уларда жамият учун зарур бўлган фаолиятга мойиллик уйғотишдир.

...ёмон ўқитувчи ҳақиқатни айтиб қўя қолади, яхши ўқитувчи эса ҳақиқатни топишга ўргатади...

ЎҚИТУВЧИНИНГ ПЕДАГОГИК ҚОБИЛИЯТЛАРИ

- 1. Дидактик қобилият (тушунтира олиш)** - ўқув материални ўқувчиларга тушунарли баён этиш, уларда мустақил равишда актив фикрлашга қизиқиш уйғотиш қобилиятидир.
- 2. Академик қобилият (билиш)** - фаннинг тегишли соҳаларига оид қобилиятлар, яъни фанни ўқув курси ҳажмидагина эмас, балки кенг ва чуқурроқ билади. Ўз фани соҳасидаги кашфиётларни кузатиб боради, материални ипидан игнасигача билади, ҳеч бўлмаса оддийгина тадқиқот иши олиб боради.
- 3. Перцептив қобилиятлар (кузатувчанлик)** - ўқувчининг ички дунёсига кира олиш қобилияти, ўқувчи шахсини ва унинг вақтинчалик психик ҳолатларини жуда яхши тушуниш билан боғлиқ бўлган психик кузатувчанлик.
- 4. Нутқ қобилияти** – нутқ ёрдамида, шунингдек мимика ва пантамима воситасида ўз фикр ва ҳис туйғуларини аниқ ва равшан ифодалаш қобилияти.

5. Ташкилотчилик қобилияти – ўқувчилар жамоасини уюштириш, жипслаштириш, муҳим вазифаларни ҳал этишда руҳлантириш ва ўз шахсий ишини тўғри уюштириш.

6. Авторитар қобилиятлар (обрў орттира олиш) – ўқувчиларга бевосита эмоционал – иродали таъсир кўрсатиш ва шу асосда обрў қозона олиш. (далиллик, чидамлилик, қатъийлик, талабчанлик, масъулиятни ҳис этиш).

7. Коммуникатив қобилият – болаларга аралашиш, ўқувчилар билан тил топа олиш қобилияти. Болаларга яқинлаша олиш, улар билан педагогик нуқтаи назардан жуда самарали ўзаро муносабатлар ўрната билиш, педагогик назокатнинг мавжудлигини билдиради.

8. Педагогик хаёл (келажакни кўра билиш қобилияти) - ўз харакатларининг оқибатини кўра билиш, ўқувчининг келгусида қандай одам бўлишини тасаввур қила олишида, тарбияланувчида қандай фазилатларни тараққий эттириш лозимлигини олдиндан айтиб бера олишда ифодаланadi. Болалардан келажакда қандай инсон чиқиши мумкинлигига ишонч билдириш

9. Диққатни тақсимлай олиш қобилияти- ўқитувчи учун диққатнинг барча хусусиятлари-ҳажми, кучи, кўчувчанлиги, идора қилина олиши, сафарбарлиги кабиларнинг тараққий этилиши.

10. Эътиқод, одоб, фуқаролик бурчини англаш - ўқитувчининг асосий сифатларидан биридир. Ўқитувчи ўзи тарғиб қилаётган идеалнинг фазилятларининг шахсий намунасида кўрсатиши керак. Ижтимоий фаоллик ва фуқаролик бурчини англаш ўқитувчи шахсига хос сифат, зеро ҳақиқий педагог тўла маънодаги жамоатчи бўлиб, ўқувчиларга ҳаётда ижтимоий фаол ҳолатда туришнинг амалий намунасини кўрсатади .

11. Гностик қобилият (англаш) - тадқиқотга лаёқатлилик бўлиб, ўз фаолиятини, бу фаолият жараёнини ва унинг натижаларини текшириш ҳамда ўрганиш натижаларига мувофиқ фаолиятни қайта қуриш қобилиятидир.

12. Ўқитувчи одоби умуминсоний ахлоқнинг тушунчалари, қоидалари ва меъёрларини таълим-тарбия жараёнига хос хусусиятлари билан уйғунлаштириб, педагогнинг ўқувчилар, ўқитувчилар жамоаси, ота-оналар ва жамоатчилик вакиллари билан муносабатида ифодаланадиган касбий-ахлоқий хусусиятдир.